

Meer dan
200 jaar
Zusters
van Liefde
van Jezus
en Maria

DEEL 1

Meer dan
200 jaar
Zusters
van Liefde
van Jezus
en Maria

Inhoudstafel

Deel 1

Meer dan 200 jaar Zusters van Liefde van Jezus en Maria

Voorwoord	7
Een erfenis van geloof	
De reis van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria	
Algemene inleiding	9
Het Erfgoedhuis	10
Een uitdaging van formaat	11
Leeswijzer	14
Inleiding	17
1.1 — Van kleine gemeenschap tot gevestigde waarde (1803-1888)	19
Van één naar veertien huizen (1803-1836)	20
Groeien en consolideren (ca. 1836-ca. 1888)	44
1.2 — Wereldwijde expansie (1888-1945)	59
De groeiende congregatie besturen	61
Expansie in Europa	69
Op missie in koloniaal Congo, Ceylon en Brits-Indië	75
Oblaatzuster of Zuster van Liefde?	97
Groei in onderwijs en zorg in België	105
1.3 — Tijden veranderen (1945-vandaag)	115
Kerk en staat dekoloniseren	117
Een nieuwe Regel	129
Een internationale congregatie (1958-1981)	143
De missie herdacht: kiezen voor ‘de minste’	154

Omslagillustratie

Zusters tijdens een ontspanningsmoment in Noordwijkerhout (Nederland), 1949.

Illustratie hoofdstuk 1.1

Zusters brengen een eerste bezoek aan het stichtingshuis in Lovendegem, na de aankoop in 1953.

Illustratie hoofdstuk 1.2

De missie in Khushpur (Pakistan) bij het bezoek van de algemene overste in 1901.

Illustratie hoofdstuk 1.3

Zusters van de communiteit van Leuven (België), 1962-1963.

Illustratie p. 168

‘Op vlinderjacht’, studieweek voor zusters-leerkrachten in *O.L.V.-ten-Doorn* in Eeklo, 1954.

Voorwoord

Een erfenis van geloof. De reis van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria

Naar aanleiding van een richtlijn van het Algemeen Kapittel van 2017 vroeg het Algemeen Bestuur van de Congregatie van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria in overleg met haar Erfgoedcentrum aan een groep onderzoekers – Geheugen Collectief – om de meer dan 200 jaar geschiedenis van de congregatie te reconstrueren vanuit een zowel mondiaal als lokaal perspectief. Op die manier willen we de veranderende identiteit van de congregatie onderstrepen, haar historische ziel benadrukken en haar wereldwijde apostolische diensten verbinden met haar diepe wortels en haar erfgoed.

Beginnend bij de nederige oorsprong van de congregatie beschrijft dit boek nauwgezet haar geloofsreis, puttend uit een schat aan historische documenten, persoonlijke getuigenissen en steunend op gedegen wetenschappelijk onderzoek. In de loop van haar geschiedenis heeft de congregatie aan talloze uitdagingen het hoofd moeten bieden, van politieke omwentelingen en maatschappelijke veranderingen tot interne beproevingen. Maar dankzij haar veerkracht en een standvastig geloof heeft de congregatie zich aangepast en ontwikkeld, door voortdurend te pionieren, haar missie te vernieuwen en de meest kwetsbaren in de samenleving de hand te reiken. Het weerspiegelt het kerngeloof van de Zusters in het primaat van God in hun leven, die hen roept, verenigt en uitzendt om Gods liefde te openbaren.

Dit boek is een eerbetoon aan de onwrikbare toewijding, ontelbare offers en diepe liefde die kenmerkend waren voor de stichter, kanunnik Petrus Jozef Triest, de pioniersgroep van zusters en de generaties Zusters van Liefde daarna. Van bij de aanvang werkten zij aan een missie van liefdevolle dienstbaarheid aan de mensheid, van het verleggen van grenzen en het bouwen van bruggen. Bij het lezen van dit boek ontdek je verhalen van moed, opoffering en gedurfd geloof, belangrijke mijlpalen en alledaagse daden van vriendelijkheid, momenten van menselijke beperkingen en kwetsbaarheden, allemaal geweven tot een groot tapijt, de nalatenschap van de congregatie.

Dit is ons verhaal, een geloofserfenis die we moeten uitdragen! Het getuigt van de diepe impact die geloof, in combinatie met actie, kan hebben op ons leven en onze wereld. Moge het ons inspireren in het vinden van een hernieuwd doel en nieuwe kracht in onze missie om onze bijdrage te leveren aan het creëren van een betere en gelukkigere wereld – een gemeenschappelijke thuis – voor iedereen!

— Zr. Lucy Jacob
Algemeen Overste

Algemene inleiding

‘*Deus caritas est*’ – ‘God is liefde.’ Die woorden zijn alomtegenwoordig bij de Zusters van Liefde van Jezus en Maria (ZLJM), van de inscriptie op het kruis dat alle zusters dragen tot het wifi-paswoord voor gasten. Toen we in 2019 aan dit onderzoek naar de geschiedenis van de congregatie begonnen, was het die basisgedachte die we meteen meekregen: het verhaal van de congregatie is er een van handelen en bidden, van levens geïnspireerd door een diep geloof in de liefde van God. Het boek dat uit het onderzoek zou volgen, moest een omvattende geschiedenis van de congregatie bieden, van het prille begin in Lovendegem tot de wereldwijde werking van vandaag.

Het verschijnt in drie talen (Nederlands, Frans en Engels) zodat de huidige generatie zusters wereldwijd het kan lezen. Het boek moest ook aandacht hebben voor die diverse achtergronden. Alle maatschappelijke sectoren waarin de Zusters¹ ruim twee eeuwen lang actief waren, moesten erin aan bod komen. En liefst ook alle plekken waar ze een klooster oprichtten. Een kritische houding stond voorop, maar net zo goed het besef dat een religieuze congregatie niet zomaar een organisatie of instelling is. Wat de Zusters bewoog en beweegt, is hun geloof in Gods liefde.

Kortom, een complexe taak. Maar een toegewijd, goed samenwerkend team kan bergen verzetten. De dragende krachten van dat team waren Geheugen Collectief, een projectbureau van professionele publiekshistorici, en het Erfgoedhuis van de congregatie in Gent. Het Erfgoedhuis werd geleid door Kaat Leeman, in de aanvangsfase van het project bijgestaan door An Vandenberghe. In 2024 kreeg het Erfgoedhuis Evelien Vanden Berghe als nieuwe directeur. De kennis die Kaat Leeman met de jaren over de congregatie opdeed, vulde Geheugen Collectief aan met een intense zoektocht in de archieven en de bestaande literatuur. Een belangrijk naslagwerk was de publicatie over de Zusters in Zaïre (1891-1991) van de hand van Luc Vints en Zana Aziza Etambala.²

Ook de congregatie zelf deed haar duit in het zakje. Zo konden we een beroep doen op wat sommige lokale gemeenschappen zelf al geschreven hadden over hun eigen geschiedenis. Via lokale contactpersonen verkregen we informatie en inzichten in het leven, het werk en de religieuze inspiratie van de zusters in Afrika, Azië en Europa, vroeger en vandaag. Zij stuurden archiefmateriaal en foto’s op, vulden vragenlijsten in en lazen teksten na, en deden dat vaak terwijl hun dagen al ruim gevuld waren met de impact van de coronapandemie. De huidige algemene overste, zuster Lucy, en haar raadszusters stonden ons bij met raad en daad en stelden pertinente vragen bij elke tekst.

We bedanken hier ook graag het KADOC, Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving uit Leuven, dat bij de aanvang van dit project de inhoudstafel hielp op te stellen, en in het bijzonder dr. Kristien Suenens, lid van de onderzoeksstaf van KADOC, voor haar waardevolle aanvullingen bij de tekst. Luc De Munck en Johan Demets danken we voor hun feedback op het hoofdstuk

over zorg (3.1), Ludwina Degryse voor haar feedback op het hoofdstuk over zorg en onderwijs voor mensen met een beperking (3.3). Arthur Chimkovitch, Marieke Van Acker en Peter Flynn zorgden voor de vertalingen. Die werden nagelezen door zuster Elizabeth Roche en zuster Marguerite Kapinga. Ook de vele vrijwilligers van het Erfgoedhuis die hun verhalen over de zusters deelden tijdens de lunch- en kof-fiepauzes in het Erfgoedhuis, maakten dit tot een beter boek. Een bijzondere vermelding is op zijn plaats voor Eddy Coddens, die het digitaliseren van de foto's voor zijn rekening nam.

Het Erfgoedhuis

Terugblikken op haar verleden is niet nieuw voor de congregatie. De Zusters van Liefde van Jezus en Maria hebben al sinds het midden van de 20ste eeuw veel interesse voor hun eigen geschiedenis. Dat proces begon tijdens de vernieuwingskapitels van de congregatie naar aanleiding van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Die vormden een uitgelezen moment om te herbronnen, en dat betekende onder andere teruggrijpen naar de inspiratie van de stichters. Ook in 2003, naar aanleiding van het tweehonderdjarige jubileum van de congregatie, werd er gevierd, maar ook heel wat historisch onderzoek verricht.

Zuster Kathelijne Vanspeybroeck was vanaf 1976 verantwoordelijk voor het archief van de congregatie, op dat moment nog vooral voor intern gebruik. Vanaf 1984 kreeg zij een medewerkster, Kaat Leeman, die in 1997 hoofd van het archief van de congregatie werd. In samenwerking met KADOC zette de congregatie een professionele archiefwerking op poten in het moederklooster in Gent. De voorbije dertig jaar is die werking uitgegroeid tot een publieksgericht Erfgoedhuis.

Het moederklooster in Gent was de plek waar generaties vrouwen Zuster van Liefde werden. Het was de plek ook waar de stichter, Petrus Jozef Triest, woonde, leiding gaf aan de groeiende congregatie en de zusters inspireerde. En waar hij overleed. Vandaag bewaart en vertelt het Erfgoedhuis | Zusters van Liefde er de geschiedenis van de congregatie en haar realisaties in onderwijs en zorg. De actieve congregatie liet heel wat erfgoedsporen na. Het Erfgoedhuis beheert die collecties: archief, bibliotheek, objecten en beeld & geluid. In de archiefsectie bevinden zich de archieven van het algemeen bestuur, van de provincies en van lokale zuster gemeenschappen. Er zijn ook (vaak uitgebreide) archieven van de instellingen van de congregatie aanwezig. De beeldcollectie is uniek en bevat honderdduizenden foto's, glasplaten, dia's, negatieven en albums. De oudste beelden dateren uit het midden van de 19de eeuw. De erfgoedbibliotheek telt ruim 5000 volumes, van de vroege 18de eeuw tot vandaag. Tot slot is er een merkwaardige en heel aantrekkelijke reeks objecten. Zij vormen een materiële getuige van de uiteenlopende activiteiten en het leven van de zusters.

Vandaag zet het Erfgoedhuis bewust en actief in op projecten als 'Erfgoed & Welzijn'. De focus op zorg, die in het DNA van de congregatie zit, wordt ook door het Erfgoedhuis hoog in het vaandel gedragen. De collecties die tot stand kwamen door de activiteiten van de zusters als zorggevers en religieuzen en het Erfgoedhuis zelf worden nu opnieuw gebruikt om het welzijn van diverse doelgroepen te verbeteren.

Een uitdaging van formaat

Een boekproject als dit moet heel wat valkuilen omzeilen. Om te beginnen is er de omvang van de congregatie geschiedenis. Meer dan twee eeuwen Zusters van Liefde omvat het verhaal van honderden huizen en instellingen, duizenden zusters, tienduizenden lekenmedewerkers en honderdduizenden leerlingen, patiënten en andere mensen aan wie de congregatie zorg en onderwijs verschaftte en bij wie ze het katholieke geloof wilde versterken. Een veelheid aan verhalen die zich afspeelden in tientallen landen met een heel eigen geschiedenis, neergeschreven in kilometers archief.

Voor de congregatie was het belangrijk dat het boek voldoende aandacht zou hebben voor alle plekken op de wereld waar de congregatie actief was. Ook moest er een evenwicht zijn tussen de verschillende periodes in de geschiedenis van de congregatie, van het prille begin tot het meer hedendaagse verhaal. En er moest voldoende aandacht zijn voor de religieuze inspiratie van de zusters. Het apostolaat van de congregatie – de vele activiteiten van de zusters op het vlak van zorg en onderwijs – vertrok immers steeds vanuit het christelijke caritasideaal. Dat ideaal leidde tot de ambitie om het geloof te verspreiden en katholieke gemeenschappen te creëren en te versterken. Het bood zowel de individuele zusters als de congregatie als geheel ook kracht en richting voor hun handelen.

Centraal in dit boek staan de zusters en hun organisatie. Het is hun verhaal, met ups en downs. De bijdrage van vrouwelijke religieuzen aan de ontwikkeling van het onderwijs en de zorg kreeg vaak weinig aandacht van, of werd zelfs genegeerd door historici. Niet alleen binnen de traditionele sociale geschiedenis, maar zelfs door genderhistorici. Die laatsten hebben religieuze vrouwen nog maar pas als thema ontdekt. Er zijn wel al heel wat gelegenheidspublicaties (vaak naar aanleiding van de jubilea van scholen en zorginstellingen), monografieën en licentiaatsverhandelingen over allerlei deelaspecten en instellingen waar we voor dit boek uitgebreid gebruik van hebben gemaakt. Het bestaan van die studies leidde ertoe dat sommige plekken waar de zusters actief waren, meer aandacht krijgen in dit boek dan andere, simpelweg omdat de informatie hierdoor al beschikbaar was. Het was binnen het kader van dit onderzoeksproject immers niet mogelijk om over elke nog niet onderzochte instelling uitgebreid nieuw onderzoek te voeren. We hopen vooral dat het boek inspireert om studies op te zetten naar nog meer lokale zuster gemeenschappen en instellingen en die zo verder onder de aandacht te brengen.

Het onderzoeksveld dat nog ontgonnen moet worden, is immens. Er is een gebrek aan syntheseswerken, kritische analyses en naslagwerken over vrouwelijke religieuzen in België en de rest van de wereld. Behalve die ruime blik is er ook nog nood aan aandacht voor de *'dromen, gesprekken en avonturen'* van vele generaties religieuze vrouwen.³ In dit boek komen daarvan alvast enkele snippets aan bod, zoals de aandacht die we bewust hebben voor de capaciteiten en de impact van individuele zusters, en de ontwikkelingsmogelijkheden die de congregatie hun vaak bood.

Congregaties zoals de Zusters van Liefde speelden een onmisbare maatschappelijke rol. Een conservatieve reflex en emancipatorische doelstellingen gingen daarbij hand in hand. De ZLJM wilden mensen (vooruit)helpen via onderwijs en ziekenzorg,

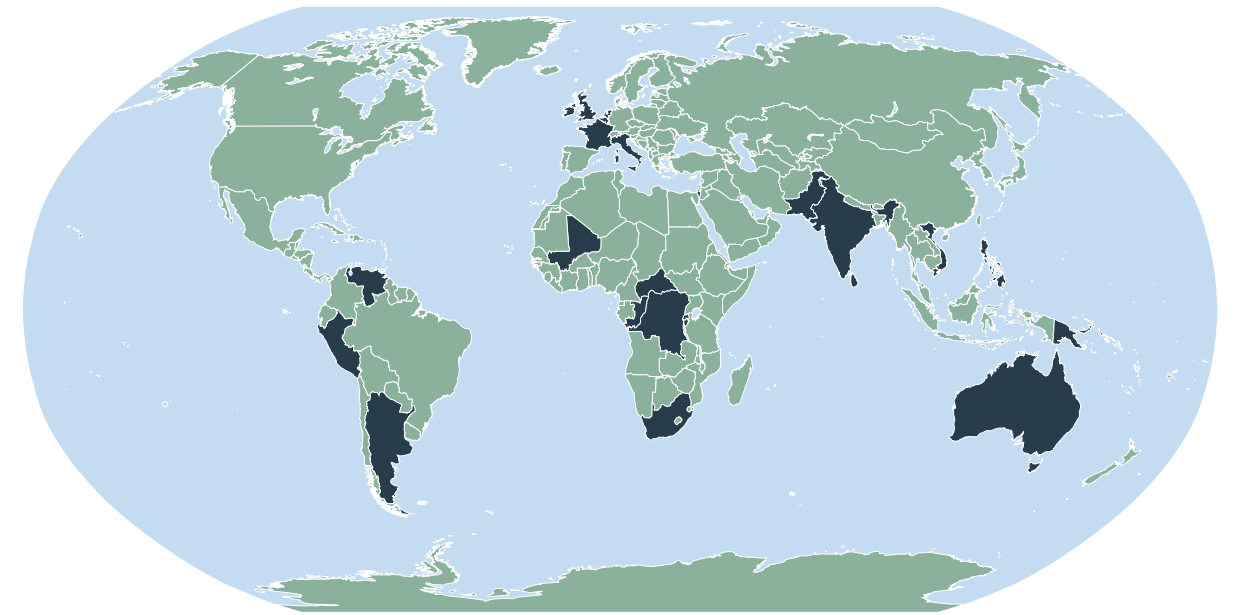
maar deden dat vanuit een bepaald maatschappelijk en ideologisch kader, waardoor hun werking vaak een behoudsgezinde impact had. In elk geval zouden honderden onderwijsinstellingen, ziekenhuizen en sociale en pastorale initiatieven het niet gered hebben zonder de duizenden, veelal onbetaalde zusterhanden. Ook de professionalisering van zorg en onderwijs is deels op het palmares van de religieuze congregaties te schrijven, als pioniers in onder meer de psychiatrie en de zorg voor mensen met een visuele of auditieve beperking. De bestaande geschiedschrijving ziet daarbij de vrouwelijke bijdrage meer dan eens over het hoofd. Tot slot is het belangrijk om niet alleen hun bijdrage een plaats te geven, maar ook om de kerkelijke, politieke, sociaal-culturele en economische context waarin ze dat deden te duiden.

Op één vlak had de geschiedschrijving wel veel aandacht voor de bijdrage van de congregaties: hun rol in het verspreiden van het katholieke geloof en de evolutie van het christendom tot wereldgodsdienst. Daarbij werd in vroegere werken de impact van de missiecongregaties overschat. Vandaag schrijven historici de razendsnelle verspreiding van het christendom tijdens de 19de en 20ste eeuw in missiegebieden zoals Azië en vooral Afrika, voornamelijk toe aan de gelovigen die zich het christendom eigen maakten.

We kunnen in dit boek geen antwoord bieden op de vraag wat de invloed was van het werk van vrouwelijke religieuzen zoals de Zusters van Liefde op de ontwikkeling van de welvaartsstaat in Europa en de evolutie van zorg en onderwijs in het Zuiden. We kunnen wel de concrete bijdrage van deze ene congregatie een plaats geven. We analyseren wat de Zusters van Liefde deden en wilden doen en waarom. We kijken naar de keuzes die de congregatie maakte binnen verschillende en veranderende wereldlijke en religieuze contexten en hoe andere instanties, de kerkelijke en wereldlijke overheden, hen inzette om door hen vastgestelde problemen op te lossen. De congregatie was op veel vlakken autonoom, maar ze maakte ook deel uit van een ruimer, kerkelijk geheel, waarbinnen een mannelijke hiërarchie de macht in handen had.

Dit boek is voornamelijk gebaseerd op de archieven van de Zusters van Liefde zelf. Daardoor zijn er stemmen die in dit boek weinig of niet aan bod komen, met name die van de honderdduizenden mensen bij wie de zusters het katholieke geloof wilden aanbrengen of versterken en aan wie ze onderwijs en zorg verschaften. Ook ontbreken de stemmen van de tienduizenden lekenmedewerkers en van de organisaties en overheden met wie de congregatie samenwerkte, of botste.

Dit boek vertelt dus sowieso slechts een deel van het verhaal. Sommige thema's komen daardoor niet aan bod, en soms is dat problematisch. Fysiek en verbaal geweld tegen kinderen en psychiatrische patiënten in het verleden, de wantoestanden van het koloniale regime en binnen de Kerk, zoals seksueel misbruik en kinderroof ... Van schandalen en wanpraktijken die in het verleden in de doofpot zijn gestopt, zijn er amper sporen te vinden in de archieven. Om dat soort belangrijk onderzoek te doen, zijn stappen nodig die we binnen de context van dit project niet konden zetten, zoals interviews met getuigen en slachtoffers, en archiefonderzoek – voor zover bewaard en toegankelijk – bij gerechtelijke instanties. Er is met andere woorden nog heel wat werk voor de boeg. Dit boek kan en wil als historisch overzicht wel een vertrekpunt zijn voor dergelijk onderzoek.

Ook binnen de congregatie zelf zijn niet alle stemmen even goed vertegenwoordigd. Een archief van een organisatie zoals de ZLJM weerspiegelt de veranderende interne machtsverhoudingen. Het zijn voornamelijk de mensen aan de top van wie documenten bewaard zijn gebleven. Tijdens de 19de en een stuk van de 20ste eeuw klinkt de stem van de mannelijke oversten en kerkelijke leiders disproportioneel luid. In die mate dat het soms moeilijk is om de standpunten van de zusters zelf te reconstrueren. Daarnaast zijn het voornamelijk de stemmen van zusters in leidinggevende functies die weerklinken: plaatselijke oversten, novicemeesteressen, raadszusters ... Die waren tot het einde van de jaren 1960 uitsluitend Europees. Een belangrijk gevolg daarvan is dat de stem van Congolese, Sri Lankaanse en Indiase zusters, die decennialang als ‘inlands’ bestempeld werden, amper te horen is. Tot zij, aan het einde van de 20ste eeuw, de zusters werden die de congregatie besturen en dragen. Het archief van de congregatie bevat soms kritische stemmen van binnen de organisatie zelf, bijvoorbeeld over de vernieuwingen in de tweede helft van de 20ste eeuw. Het geeft echter weinig inzicht in eventuele kritiek van buitenaf. De postkoloniale kritiek van tijdgenoten en historici op de Katholieke Kerk en specifiek op de koloniale rol van religieuze congregaties, zoals de Zusters van Liefde, namen we daarom – via de bestaande literatuur – wel op.

Alle landen waar de ZLJM actief waren of zijn, aangeduid in donkerblauw, 1803 - 2023

De laatste valkuil is een bekende voor iedereen die geschiedenis schrijft. Hoe dichtter we bij vandaag kwamen, hoe moeilijker het was om voldoende afstand te houden, hoofd- van bijzaken te scheiden en conclusies te trekken. Ongetwijfeld zullen de historici die het verhaal van drie eeuwen Zusters van Liefde gaan schrijven heel anders kijken naar de evolutie van de congregatie in de vroege 21ste eeuw. Met het verleden ben je nooit klaar. Dat de congregatie binnen honderd jaar nog even dynamisch is als vandaag en even kritisch naar haar verleden kan kijken, wensen we haar van harte toe.

Leeswijzer

Het verhaal van deze congregatie in een heldere structuur gieten, was een uitdaging. Om de chronologische evolutie de thematische rijkdom niet te laten overschaduwen (en omgekeerd), kozen we voor een gemengde structuur, met drie boekdelen.

Het eerste deel – *Meer dan 200 jaar Zusters van Liefde* – illustreert de ontwikkeling van de congregatie door de tijd heen. We behandelen dat chronologische verhaal in drie grote periodes: van de stichting in 1803 tot 1888, van de late 19de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog, en van de naoorlogse periode tot vandaag. Daarbinnen komt telkens de algemene organisatie van de congregatie aan bod, haar voornaamste werkingsgebieden en apostolaatswerken en hoe die tot stand kwamen. We kijken ook naar de manier waarop de congregatie omging met veranderingen in Kerk en samenleving, zoals de plaats van vrouwelijke religieuzen binnen die Kerk en de internationalisering van de Kerk.

De volgende twee delen duiken op thematische wijze dieper in dat brede verhaal. In deel twee – *Leven als Zuster van Liefde* – proberen we in de hoofden en harten van de Zusters van Liefde te kijken. Hoe was het om zuster te worden en te zijn in de 19de en 20ste eeuw, eerst in Europa en daarna daarbuiten, en hoe leefden de zusters samen als kloostergemeenschap? We wijden hoofdstukken aan het spirituele leven van de zusters, aan hun dagelijkse leven binnen (en buiten) de kloostermuren en aan de vorming en opleiding van jonge vrouwen tot Zuster van Liefde. Omdat de wereld ondertussen niet stilstond, sluit een tijdlijn met markante gebeurtenissen – oorlogen en rampen waar de zusters bij betrokken waren – dit deel af. Samen geven deze hoofdstukken een inkijk in de evolutie van het religieuze leven: vol structuur en traditie, maar ook divers en dynamisch.

Het derde en laatste deel – *Handen uit de mouwen: het apostolaat van de Zusters van Liefde* – zoomt in op het apostolaat van de congregatie. Door hun werken brengen de Zusters van Liefde al twee eeuwen lang Gods liefde in de praktijk. Kinderen en jongeren, zieken, armen en verdrukten ... waren daarbij de voornaamste doelgroepen. We wijden hoofdstukken aan de zorg voor lichamelijk en geestelijk zieken, de bijzonder diverse onderwijsinitiatieven van de congregatie, haar zorg voor mensen met een beperking en de vele vormen van sociaal apostolaat. Van oud tot jong, van Afrika en Azië tot Europa.

Dit boek is rijkelijk geïllustreerd. De honderden foto's zijn slechts een fractie van wat het Erfgoedhuis bezit. Ondanks die enorme hoeveelheid afbeeldingen botsten we tijdens de beeldresearch op belangrijke lacunes en problemen. Er is heel veel wat de foto's niet tonen, als gevolg van de koloniale, racistische en elitaire omgeving waarbinnen ze tot stand kwamen. Bovendien is de diversiteit van de foto's vrij beperkt. Zo zijn er erg veel portretten van individuele prominente zusters en oversten, naast groepsfoto's waarop we enkel de prominente (Europese) zusters kunnen identificeren. De foto's tonen veel vaker poserende zusters en hun gebouwen dan hun dagelijkse activiteiten en de mensen met wie ze werkten. Foto's die wel de werkvloer lijken te tonen, zijn vaak geënceneerd: ze werden gemaakt om een bepaald beeld over te brengen. Typisch zijn foto's met een Europese zuster in de hoofdrol,

al onderwijzend, zorgend of 'beschavend', met anonieme mensen van kleur in een passieve, stereotype bijrol. Die afbeeldingen ontstonden in een koloniale context, en moesten het thuisfront overtuigen van het koloniale project. Ze illustreren een primitiviteit die vooral in westerse hoofden bestond.

Bij de foto's die de gevolgen van oorlog en uithongering tonen, hebben we soms getwijfeld of we ze wel zouden opnemen. Maar ze zijn deel van het verleden van de congregatie. We adviseren de lezer vooral bij het laatste hoofdstuk van het tweede boekdeel rekening te houden met de aanwezigheid van gevoelige beelden en verhalen.

Behalve de vele afbeeldingen die op een andere manier het verleden van de congregatie vertellen, bevat dit boek ook heel wat kaderteksten. Die vertellen meer in detail over bijzondere Zusters van Liefde en over opmerkelijke aspecten en momenten in het zusterleven – van de eerste dagen als kandidaat-zuster in het Gentse moederhuis tot de manieren waarop een overleden zuster werd herdacht door haar gemeenschap. In die kaderstukken zet het boek ook verschillende objecten uit het congregatieverleden in de kijker. Die voorwerpen, allemaal bewaard in het Erfgoedhuis, zijn bijzondere getuigen van de rijke materiële cultuur van de congregatie. Ze bieden een unieke inkijk in het leven en de identiteit van de Zusters van Liefde.

Wie tot slot benieuwd is naar alle plaatsen waar de Zusters van Liefde in hun meer dan tweehonderdjarige geschiedenis aanwezig waren, kan terecht op de website van het Erfgoedhuis: www.erfgoedhuis-zljm.org. Daar is onder meer een lijst te vinden met alle gemeenschappen van de congregatie wereldwijd, van 1803 tot vandaag, van Lovendegem tot Legazpi.

— De auteurs,
Hannelore Vandebroek, Stijn Knuts, Bas De Roo
en Veronique Van Humskerke (Geheugen Collectief)
en Kaat Leeman (Erfgoedhuis ZLJM)

- ¹ We schrijven in deze publicatie Zusters en Zusters van Liefde met een hoofdletter wanneer het de congregatie als organisatie of het congregatiebestuur betreft. We schrijven zuster of zusters met een kleine letter indien het individuele (of een groep individuele) zusters betreft.
- ² VINTS en ZANA AZIZA ETAMBALA, *100 jaar Zusters van Liefde J. M. in Zaire 1891–1991*.
- ³ SUENENS, 'Eén man, duizend vrouwen. De ursulinen van Tildonk', 40.

Inleiding

In 1803 stichtte priester Petrus Jozef Triest een nieuwe congregatie van vrouwelijke religieuzen op het Vlaamse platteland, de Zusters van Liefde van Jezus en Maria. Op minder dan honderd jaar tijd groeide de bescheiden gemeenschap uit tot een zeer grote congregatie, actief in onderwijs en zorg. Vanaf het einde van de 19de eeuw richtten de ZLJM ook gemeenschappen en instellingen in het Verenigd Koninkrijk en Nederland op, en vooral in het door Europa gekolonialiseerde Afrika en Azië. In de tweede helft van de 20ste eeuw maakte de congregatie opnieuw grote wijzigingen door: de dekolonisatie en de veranderingen binnen de Kerk zorgden voor een grondige herdenking van hoe de zusters gelovend in de wereld wilden staan.

Dit boekdeel belicht de geschiedenis van de congregatie, opgedeeld in drie periodes. De eerste periode – van 1803 tot 1888 – is er een van enorme groei binnen België. Van een klein huis met enkele zusters in 1803 groeide de congregatie tegen 1888 uit tot maar liefst 28 huizen en meer dan 660 zusters. Gelijktijdig met die kwantitatieve groei professionaliseerde de werking van de congregatie en kreeg haar apostolaat een duidelijke invulling, met een grote toewijding aan het onderwijs en de zorg.

In 1888 zetten de Zusters van Liefde hun eerste stappen buiten België. Ten noorden van Manchester openden ze *Hollymount*: een tehuis voor katholieke weeskinderen. Het was de start van een wereldwijde expansie, die zich razendsnel voltrok. In de jaren 1890 werden de Zusters actief in Congo (1891), Ceylon (1896) en Brits-Indië (1897). Elke nieuwe locatie bracht nieuwe uitdagingen met zich mee, waardoor de Zusters hun werking, de invulling van hun apostolaat en hun relatie tot gelovigen, niet-gelovigen en hun omgeving meer dan eens moesten herdenken. Een belangrijk vraagstuk was het toetreden van niet-Europese vrouwen tot de congregatie.

De derde periode – vanaf 1945 – was er eveneens een met talrijke uitdagingen. Vaticanum II, de kerkvergadering die plaatsvond tussen 1962 en 1965, zorgde voor heel wat veranderingen in het kloosterleven van vrouwelijke religieuzen, in hun omgang met elkaar en met de wereld. De dekolonisatie had een grote impact op de activiteiten van de Zusters in (voormalige) gekoloniseerde gebieden. Zusters uit Afrika en Azië verwierven een gelijkwaardige plaats in de congregatie én in het congregatiebestuur. In Europa seculariseerde de samenleving en moest de congregatie leren omgaan met een sterk teruglopend aantal zusters en met een toenemend belang van leken in hun zorg- en onderwijsinstellingen. De congregatie kent in de 21ste eeuw een blijvende bloei in Afrika en Azië, zowel op het vlak van activiteiten als van roeping.

HOOFDSTUK 1.1

Van kleine gemeenschap tot gevestigde waarde

1803-1888

Het 19de-eeuwse België vormt de historische context waarbinnen de Zusters van Liefde ontstonden en hun eerste stappen zetten in het onderwijs en de zorg, twee domeinen die de kern van het apostolaat van de congregatie zouden gaan vormen. Dit hoofdstuk werpt licht op de ontstaansredenen en de begindecennia van de Zusters van Liefde.

— Van één naar veertien huizen (1803-1836)

Wie vandaag door de straat Appensvoorde in het Vlaamse dorpje Lovendegem rijdt, ziet op nummer 7 een oud, goed onderhouden langgevelhuis. Op 4 november 1803 hing hier een bijzondere sfeer: vroom, ingetogen en vol verwachting. Na een misviering in de parochiekerk van Lovendegem waren drie vrouwen naar dit huis getrokken. Ze gaven het een nieuwe naam, *Onze-Lieve-Vrouw ter Engelen*, en maakten er hun thuis van. De priester die hen begeleidde, was trots. Eindelijk had hij zijn droom gerealiseerd: het oprichten van een nieuwe congregatie.¹

— Ontstaan in revolutionaire tijden

Wie waren deze drie vrouwen en waarom kozen ze voor een religieus leven in het landelijke Lovendegem? Wie was die priester en waarom vond hij dat er nood was aan een nieuwe congregatie? De weg die naar Appensvoorde leidde, was lang en ging over moeilijk terrein. De Katholieke Kerk had in de voorgaande decennia immers een diepe crisis doorgemaakt.

Stichtingshuis van de Zusters van Liefde in Lovendegem, 1903.

De Kerk onder vuur

De late 18de en vroege 19de eeuw kenden tal van omwentelingen en revoluties, die in de Zuidelijke Nederlanden (het latere België) een zware impact hadden. Wereldlijke machthebbers probeerden de rijkdom en macht van de Kerk in te perken. Al in de jaren 1780 oefende de Oostenrijkse keizer Jozef II, die ook over de Zuidelijke Nederlanden regeerde, steeds meer controle uit over de kerkelijke instellingen in zijn rijk. Vanaf 1781 liet hij zelfs alle ‘nutteloze’ contemplatieve kloosters en abdijen, die geen rol speelden in de gezondheidszorg of het onderwijs, sluiten en hun bezittingen verbeurdverklaren.²

De verlichte despoot was echter klein bier vergeleken met de Franse revolutionairen die na hem kwamen. Toen die in 1794 de Zuidelijke Nederlanden bezetten, openden ze een frontale aanval op de macht van de Kerk. Meteen trokken ze langs kerken en kloosters om religieuze kunstwerken in beslag te nemen, bouwden ze sommige kerkgebouwen om tot tempels van de Rede en schaften ze processies af. Na de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk in oktober 1795, focuste het Franse bestuur op de religieuze ordes en congregaties. De grote meerderheid van de religieuze instituten werd in de daaropvolgende jaren opgeheven, hun abdijen en kloosters gesloten. In 1797 volgde de volledige scheiding van Kerk en staat: priesters moesten een eed van trouw aan de Republiek afleggen, en later een eed van haat aan het koningschap. Op de parochies na werden alle kerkelijke instellingen opgeheven. Hun bezittingen kwamen in handen van de staat.³

De politieke, sociale en economische macht van de Kerk kreeg zware klappen. Priesters werden gearresteerd vanwege hun verzet tegen de eed van haat, of werden door gelovigen gemeden of beschimpt omdat ze de eed wél hadden afgelegd. Duizenden religieuzen stonden op straat. Pas in 1801 kwam er beterschap. Keizer Napoleon en paus Pius VII sloten toen een ‘concordaat’, een overeenkomst waarmee de Kerk in de Franse gebieden weer meer ademruimte kreeg. Bisdommen werden opnieuw actief, kerkklokken mochten weer luiden en priesterseminaries gingen weer open.⁴ Maar business as usual was het allerminst. De Kerk was haar bevoorrechte positie uit het ancien régime (de periode van de middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie in 1789) kwijt, de seculiere staat had de bovenhand.

Priester met een plan

In die precaire situatie wilde een priester uit Brussel een nieuwe religieuze gemeenschap stichten in zijn kersverse parochie in Lovendegem. Petrus Jozef Triest was in 1786 tot priester gewijd en was gevormd door de moeilijke jaren onder het Franse bewind. Hij zag armoede als de grondoorzaak van veel problemen en was gemotiveerd om daar

Portret van de Gentse bisschop Etienne Fallot de Beaumont, door Pierre Van Huffel, 1807. De rechterhand van de bisschop rust op het manuscript van de eerste Regel van de congregatie. (Collectie Bisdome Gent)

iets aan te doen. In zijn vorige parochie, in het stadje Ronse, had hij al geprobeerd om een gemeenschap van vrome vrouwen te stichten die armenonderwijs kon verstrekken, maar daar was hij toen niet in geslaagd.⁵

Nadat hij door de nieuwe Gentse bisschop, Etienne Fallot de Beaumont, was benoemd tot parochiepriester van Lovendegem en zich er op 26 maart 1803 officieel had geïnstalleerd, zette de toen 43-jarige Triest zich ook daar in om de armoede te bestrijden. In zijn zondagse preken fulmineerde Triest tegen het zedenverval in het dorp en riep hij op tot vroomheid onder zijn parochianen, vooral kleine boeren en textielwerkers. Door een religieuze gemeenschap op te richten, wilde hij hun daarbij de nodige ondersteuning geven.

De gemeenschap was een van de weinige congregaties die in deze jaren ontstond. Ze vervulde een pioniersrol in de heropleving van het kloosterleven na de Franse Revolutie. Petrus Jozef Triest zou tot aan zijn dood in 1836 de sleutelfiguur blijven in de nieuwe stichting.⁶

Voor Triest hing een sterk geloof samen met concrete liefdadigheidsacties. Hij deed dat vanuit het idee van de caritas, waarbij de mens door te zorgen voor noodlijdenden zijn liefde voor God toont en dichterbij de religieuze volmaaktheid komt. Die onvermoeibare liefdadigheid moest bovendien een dam opwerpen tegen moreel verval en zo de plaats van het geloof in de samenleving veiligstellen.⁷ Die idee staat nog altijd centraal bij de ZLJM, voor wie *Deus caritas est* (God is liefde) de belangrijkste zendingsboodschap is.

Spiritueel ondernemer: Petrus Jozef Triest

Petrus Jozef Triest werd op 31 augustus 1760 geboren in een familie van gegoede Brusselse ambachtslui. Na zijn studies aan de universiteit van Leuven trok hij naar het grootseminarie van Mechelen. Hij was niet de enige Triest die voor de Kerk koos. Meerdere van zijn broers werden ook priester.

In 1786 werd Triest gewijd. In zijn eerste priesterjaren bediende hij als onderpastoor parochies in Mechelen en omgeving, waar hij zich engageerde voor het armenonderwijs en de ziekenverpleging. Dat laatste bekocht hij bijna met zijn leven toen hij zelf ziek werd tijdens een tyfusepidemie.

Triest zette zijn eerste stappen als priester in een moeilijke tijd. Het revolutionaire Franse bewind in de Zuidelijke Nederlanden zorgde – vooral in de periode tussen 1794 en 1801 – voor een antiklerikaal klimaat. De gevolgen daarvan ondervond Triest vooral toen hij in 1797 pastoor werd in Ronse. Omdat hij weigerde trouw te zweren aan de Franse Republiek, leefde hij ondergedoken. Pas na het concordaat (1801) kon hij zijn ambt openlijk uitoefenen.

In 1803 plaatste het bisdom hem over naar Lovendegem, waar hij de Zusters van Liefde stichtte. Twee jaar later trok hij met de Zusters naar Gent. Samen speelden ze er een sleutelrol in de stedelijke zorginstellingen. Triest bleef voortdurend op zoek naar nieuwe antwoorden op sociale noden. In 1807 stichtte hij de Broeders van Liefde, die zich specialiseerden in de geestelijke gezondheidszorg voor mannen, in 1823 richtte hij de Broeders van Sint-Jan de Deo op voor de thuisverpleging van zieken. Aan

het einde van zijn leven richtte hij nog een nieuwe congregatie op, de Zusters Kindsheid Jesu. Bovendien was Triest nauw betrokken bij andere vormen van katholieke liefdadigheid. Zo stichtte hij in 1806 de *Société de Charité maternelle*, een liefdadigheidsorganisatie voor welgestelde lekenvrouwen die arme vrouwen hielp tijdens en na hun zwangerschap.

Als overste van drie congregaties leidde Triest een actief leven. Hij was voortdurend bezig met de organisatie van zijn religieuzen, met nieuwe stichtingen en met het onderhandelen met lokale overheden. Vanaf 1815 behoorden de Zuidelijke Nederlanden niet meer tot het Franse Rijk, maar tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ook die staat voerde een antikerkelijke politiek, waardoor Triest zijn congregaties nog steeds moest verdedigen tegen overheidsbeperkingen. Met succes: toen België in 1830 onafhankelijk werd, hadden zijn congregaties zich al verankerd in het zorg- en onderwijslandschap.

In juni 1836 werd de 75-jarige kanunnik onwel tijdens een wandeling in de tuin van het klooster van *Terhagen* in Gent. Hij stierf er op 24 juni.⁸

Portret van Petrus Jozef Triest door Charles Picqué, 1834.

Triest plaatste zich met zijn focus op caritas op de lijn van zijn grote spirituele voorbeeld, Sint-Vincentius a Paulo. Die 17de-eeuwse Franse heilige was uitgegroeid tot een toonbeeld van actieve christelijke liefdadigheid voor de armen en de zieken. In 1633 had hij samen met Louise de Marillac de *Filles de la Charité* opgericht, een gemeenschap van religieuze vrouwen die in de armen- en ziekenzorg werkten. Triest was niet de enige die geïnspireerd was door Sint-Vincentius. Al vanaf de tweede helft van de 17de eeuw ontstonden er in de Zuidelijke Nederlanden religieuze gemeenschappen van vrouwen die op een soortgelijke manier actief waren in de zorg of het onderwijs. In de universiteitsstad Leuven vormde zich aan het einde van de 18de eeuw een groep priesters die in vincentiaans geïnspireerde religieuze gemeenschappen voor vrouwen een oplossing zagen voor de zorg- en onderwijsproblematiek in hun parochies. Hoewel Triest geen deel uitmaakte van die groep, was hij vermoedelijk bekend met hun ideeën.⁹

Dat Sint-Vincentius een grote inspiratiebron was voor veel congregaties, had zowel spirituele als praktische redenen. De monastieke of contemplatieve religieuze ordes hadden zwaar geleden onder het Franse bewind. Ook na het concordaat van 1801

De Heilige Vincentius door Eduard Wallays, 19de eeuw. Rechts van Vincentius staan enkele dochters van Liefde.

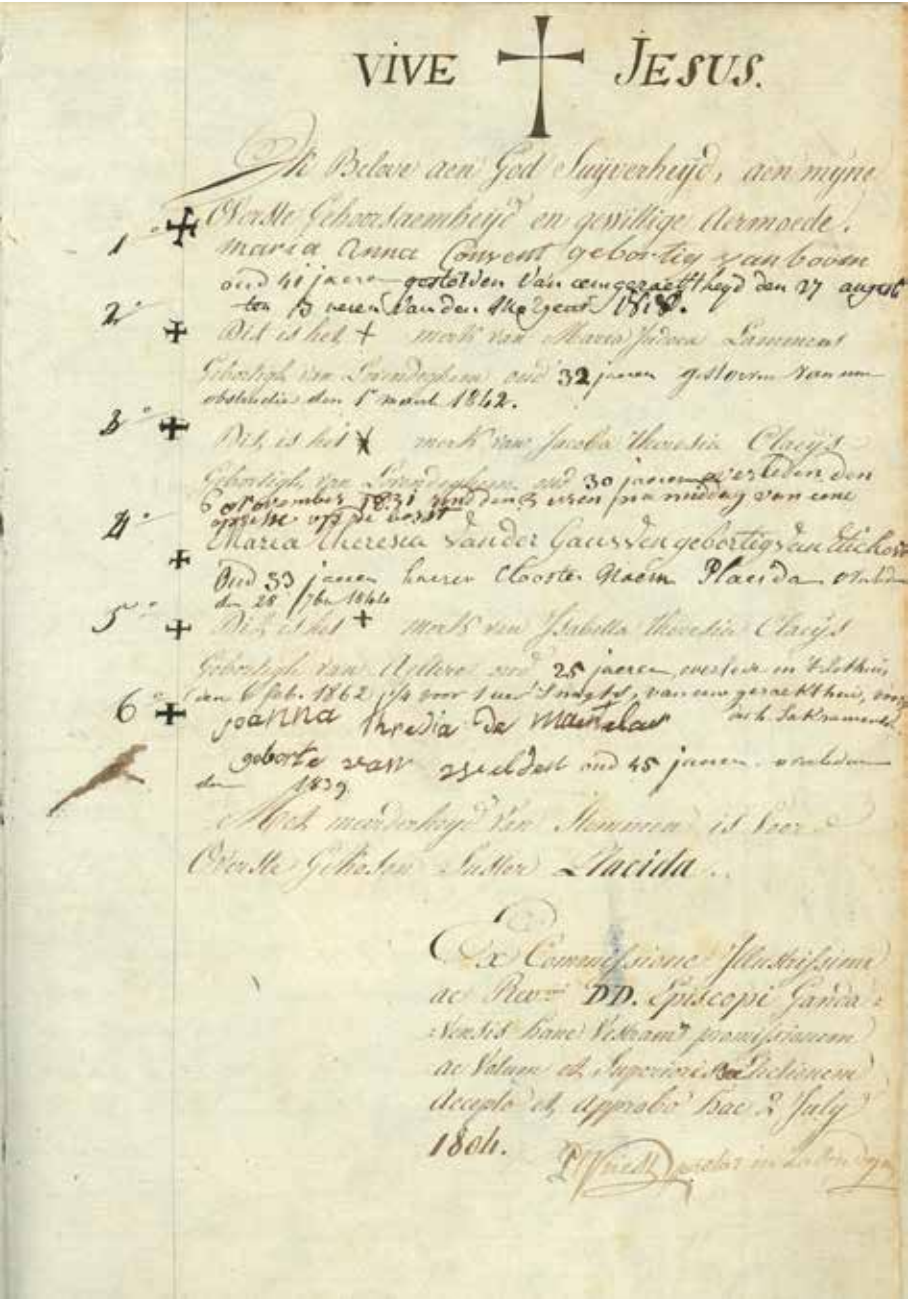
bleven strikt contemplatieve stichtingen ongewenst. ‘Hospitaalcongregaties’, religieuze gemeenschappen met een ‘nuttig’, sociaal doel, werden meer getolereerd en kregen vanaf 1809 een officieel statuut. Ze vulden immers de leemte op die in de gezondheids- en armenzorg was ontstaan door het afschaffen van bestaande kerkelijke voorzieningen.¹⁰

In Lovendegem had Triest al snel succes. Hij maakte de lokale Armenkamer enthousiast voor zijn ideeën en kreeg van hen het geld om een huis te huren aan de Noense Wegel. Hij overtuigde enkele vrouwen uit de omgeving om er hun intrek te nemen. Zijn eerste ‘help-

ster’ was Maria Lammens, een 31-jarige, nauwelijks geletterde vrouw die in de lente van 1803 besloot om de priester te volgen. In de maanden daarna kreeg ze het gezelschap van twee andere vrouwen: Catherina Wieme uit Lovendegem, die door Triest overtuigd geraakte tijdens zijn catechismuslessen voor volwassenen, en de 45-jarige Maria-Anna Convent uit Mechelen.¹¹

De vrouwen leefden in een huis met weinig faciliteiten en hadden nauwelijks geld om in hun onderhoud te voorzien. Ze begonnen met een gratis dorpsschooltje, hoewel dat niet vanzelfsprekend was. De eerste zusters waren zelf nauwelijks geschoold. Ook toen hun aantal kort daarna toenam, was de helft nog analfabeet. Het

Doodsprentje van zuster Maria Lammens, de eerste zuster van Liefde, 1842.

Pagina van het eerste professieboek uit 1804 met de handtekeningen van de allereerste zusters. Drie van hen tekenden met een kruisje omdat ze niet konden schrijven.

doel van het schooltje was echter vooral het geloof te versterken. Triest gaf zelf les in de catechismus, terwijl de vrouwen dienstdeden als opzichters en de kinderen onderrichtten in praktische vaardigheden zoals naaien en in lezen en schrijven, voor zover ze dat zelf konden.¹²

Ondanks de beperkte middelen groeide de onderneming, met dank aan het goede netwerk van Triest. Caroline-Françoise-Joseph Limnander, telg van een rijke Gentse familie met een buitenverblijf in Lovendegem, raakte onder de indruk van het werk van Triest en zijn zusters. Om hen te steunen, voorzag ze hen van een nieuwe woning.

Portret van twee zusters in Gent, ca. 1860. Rechts zit zuster Isabella Claeys, links haar zus. Isabella Claeys is de enige van de zes stichteressen van de congregatie waarvan een foto bestaat.

Ze kocht het huis op Appensvoorde, een ruime tweewoonst met vijf kamers, en liet de zusters er gratis in verblijven.¹³ Om een beetje geld te verdienen, spindden de vrouwen, net zoals zovelen in het dorp, tijdens hun vrije uren vlas. Omdat dat weinig opbracht, vroeg Triest hulp aan de lokale handelaar Francis De Mayere om hun opbrengsten te verbeteren. Het was het begin van een levenslange vriendschap met de handelaar, die later als Triests secretaris nauw betrokken was in veel van diens ondernemingen.¹⁴

De nieuwe infrastructuur op Appensvoorde zette Triest ertoe aan om de nog informele leefgemeenschap van vrome vrouwen een permanent karakter te geven. Op zijn vraag keurde de Gentse bisschop op 4 november 1803 de stichting

goed van de ‘Dochters van Liefde van Onze-Lieve-Vrouw ter Engelen’. Ze waren daarmee een van de eerste nieuwe stichtingen volgens het canonieke recht sinds de Franse opheffing van de kloosters. Diezelfde dag namen de drie vrouwen hun intrek in hun nieuwe thuis op Appensvoorde om er aan hun vorming tot volwaardige zusters te beginnen. De stichtingsdatum van de congregatie, 4 november, is overigens geen toeval. Het is de feestdag van de heilige Carolus Borromeus, een 16de-eeuwse kerkvernieuwer die Triest bewonderde. Borromeus’ inzet voor de zieken en armen van zijn thuisstad Milaan was symbolisch voor het type gemeenschap dat Triest voor ogen had.¹⁵

Acht maanden later, op 2 juli 1804, legden de eerste zusters hun kloostergeloften af. Ondertussen waren ze al met zes: terwijl Catharina Wieme de gemeenschap had verlaten, voelden andere vrouwen zich net aangetrokken tot de jonge congregatie. Jacoba-Theresia Claeys uit Lovendegem en haar verwante Isabella Claeys hadden zich bij de kleine gemeenschap aangesloten, net zoals Joanna-Theresia de Maertelaer en Maria-Theresia Van der Gauwen. Bij hun professie beloofden de zes vrouwen ‘*aen God Suiverheijd, aen mijne Overste Gehoorsaemheijd en gewillige Aermoede*’, de drie geloftes die kloosterlingen al eeuwenlang aflegden.¹⁶

Wittebroodsweken

Het huis op Appensvoorde werd al in de loop van 1804 te klein. Opnieuw kreeg de jonge Lovendegemse congregatie een onderkomen geschonken door juffrouw Limnander. In de gebouwen rondom een boeren erf aan de Molendreef, waarvan de meeste zo bouwvallig dat ze ‘*waeren gelyk verkens kotten*’, bouwde de gemeenschap een volwaardig klooster uit.¹⁷

De kersverse zusters toonden bij hun professie al aan dat ze als congregatie ook een actieve, wereldse rol wilden spelen en in de lijn van Sint-Vincentius a Paulo stonden. Ze

deden dat door les te geven aan de dorpskinderen en door wezen op te vangen. In augustus 1804 volgde een belangrijke uitbreiding van hun apostolaat naar het zorgen voor ouderen en zieken. Tijdens het opdragen van een mis zou Triest hierover een ‘visie’ hebben gekregen.¹⁸

Terwijl haar activiteiten uitbreidden, kregen ook de spirituele en organisatorische fundamenteën van de piepjonge congregatie vorm. Omdat hun kleine klooster geen eigen kapel had, volgden de zusters aanvankelijk de mis in de parochiekerk. Een habijt droegen ze niet, enkel een eenvoudige zwarte rok en een zwart jak. Pas op 21 maart 1805 begonnen ze een herkenbaar, zwart habijt te dragen. Triest liet zich daarvoor inspireren door de Benedictijnenorde. De stichter daarvan en de patroonheilige van alle monniken, Sint-Benedictus, werd niet toevallig net op die dag gevierd.¹⁹

De eerste drie zusters hadden weinig vorming genoten. Voor ze intraden in het huis op Appensvoorde had Triest daarom met hen een retraite van negen dagen gehouden in het kasteel van juffrouw Limnander. Tijdens die dagen leerden ze de belangrijkste gebeden en polste de priester naar hun motivatie. Ook daarna bezocht Triest hen regelmatig om hun vorming bij te spijkeren. Zijn inspiratie daarvoor haalde hij voornamelijk uit oudere voorbeelden van het kloosterleven en uit passages uit de Bijbel, de catechismus of spirituele teksten zoals *De imitatio Christi* van Thomas a Kempis.²⁰

Triest was niet de enige die de vrouwen spirituele bagage gaf. De Lovendegemse koster leerde hun psalmen en koorzang. Triest vroeg bovendien steun aan Joannes-Benedictus de Clerck, een priester die in 1792 de congregatie Dochters van Maria had opgericht. In het najaar van 1803 stuurde De Clerck Carolina Janssens, een ervaren religieuze uit zijn gemeenschap, naar Appensvoorde. Met wisselend succes probeerde ze de nieuwe zusters essentiële elementen uit het kloosterleven bij te brengen, zoals het klein officie van Maria, een gebedenreeks die in veel actieve zustercongregaties gebruikt werd.²¹

Janssens keerde in de loop van 1804 terug naar haar eigen congregatie. Een nieuwe zuster vulde de leemte die ze achterliet. Toen Maria-Theresia Van der Gauwen zich in het voorjaar van 1804 in Lovendegem voor het eerst aanbood als novice, stuurde Jacoba Claeys haar weg. Van der Gauwen kon immers niet spinnen, wat belangrijk was om in het levensonderhoud van de congregatie te voorzien. Na tussenkomst van Triest mocht ze toch aan haar noviciaat beginnen.²²

Wellicht zag Triest potentieel in de toen 33-jarige Van der Gauwen, die geschoold was en meer religieuze ervaring had dan haar medezusters. Op haar 21ste was ze al eens ingetreden in de Cisterciënzerinnenabdij van Maagdendale, bij Oudenaarde. Daar moest ze haar noviciaat stopzetten als gevolg van de Franse antikerkelijke

Het huis van Caroline Limnander aan de Brugse vaart in Lovendegem.

maatregelen. Haar eerdere kloosterervaring was waarschijnlijk de reden dat ze bij de professie van de eerste zes zusters als enige een kloosternaam nam, Placida. Op 2 juli 1804, slechts enkele weken na haar intrede, kozen de anderen haar unaniem als eerste vrouwelijke overste.²³ Onder leiding van de tandem Moeder Placida en Triest kreeg de congregatie vaste vorm.

Bescheiden maar belangrijk: Moeder Placida Van der Gauwen

Maria-Theresia Van der Gauwen was een sleutelfiguur in de groei van de ZLJM. Ze werd geboren in 1769 als dochter van rijke boeren in Etikhove, vlak bij Ronse. Twee van haar broers waren priester, en ook de jonge Maria-Theresia koos voor God. Haar leven bij de Cisterciënzerinnen van de abdij van Maagdendale, nabij Oudenaarde, kwam echter vroegtijdig ten einde toen het Franse bewind de kloosters ophief.

Portret van Moeder
Placida Van der Gauwen
door Charles Picqué, 1837.

Meer dan tien jaar lang verbleef Maria-Theresia opnieuw bij haar ouders. Toen ze vernam dat Petrus Jozef Triest een nieuwe religieuze gemeenschap had opgericht, besloot ze weer voor een leven als religieuze te kiezen. Triest was geen onbekende voor haar. Toen hij priester was in Ronse, kwam hij regelmatig in Etikhove. Hij was ook bevriend met een broer van Maria-Theresia en leidde in 1801 de kerkelijke begrafenis van haar grootoom.

Al kort na haar intrede in 1804 werd ze als zuster Placida verkozen tot eerste vrouwelijke overste. Dat bleef ze veertig jaar lang, tot haar overlijden door ziekte en ouderdom op 28 september 1844.²⁴

— Van Lovendegem naar Gent

De Franse controle op de Kerk bleef strikt. In 1804 had een decreet elke vorm van vereniging zonder keizerlijke machtiging verboden. De Zusters waren bedreigd in hun prille bestaan. Triest probeerde daarop ‘zijn’ Zusters onder te brengen bij de Franse *Filles de la Charité*, de congregatie van zijn grote voorbeeld Sint-Vincentius. Die waren actief in de zorg en waren daarom als een van de weinige religieuze congregaties keizerlijk erkend. Hij vroeg de *Filles de la Charité* om hun leefregel te mogen volgen. Elke religieuze orde of congregatie beschikt over dergelijke regel, waarin haar levenswijze en doel zijn vastgelegd. Triests pogingen waren tevergeefs. De stichter van de *Filles de la Charité* had hun verboden om hun regel te delen met andere gemeenschappen. Bovendien had de Parijse congregatie vermoedelijk geen zin om het kleine groepje landelijke zusters aan te nemen.²⁵

De weigering was een teleurstelling, maar zette Triest tegelijk aan om voort te bouwen aan een eigen identiteit voor de congregatie. In 1805 maakte hij een beslissende keuze. Zijn goede relaties met de geestelijke en politieke bestuurders van de regio speelden daarbij een belangrijke rol. Bisschop Fallot de Beaumont had Triest ondersteund in de oprichting van de jonge gemeenschap. Ook de prefect van het departement, Faipoult, was zeer te spreken over de congregatie. Beide mannen waren trouw aan Napoleon, maar beseften dat de mobilisatiekracht van de Kerk een belangrijke meerwaarde kon bieden in de postrevolutionaire jaren.²⁶

In het onderwijs en vooral in de zorg had de revolutionaire kaalslag van kerkelijke instellingen een grote leemte achtergelaten. Vooral de stad Gent, op een tweetal uur te voet van Lovendegem, was een zorgenkind. De gezondheidszorg in de groeiende, industrialiserende stad was in crisis. Bisschop Fallot de Beaumont en het stadsbestuur maakten plannen om die bres te dichten. Aanvankelijk wilde de stad een werkhuis voor gezonde bedelaars oprichten, zodat die zich konden bezighouden met ‘nuttig’ werk. Maar al snel bleek dat het aantal invalide bedelaars en andere ‘ongeneeslijk zieken’ een veel groter probleem was. Veel van de bedelaars waren op leeftijd, chronisch ziek of hadden een handicap. Stadsziekenhuis de *Bijloke* was te klein om ook voor hen te zorgen. Er moest een ‘hospice voor ongeneeslijken’ komen om hen in onder te brengen.²⁷

Om zo’n instelling te runnen, dachten de Gentse beleidsmakers aan de Zusters van Liefde. Na 1801 waren sommige oude kloosterordes en congregaties in Gent wel opnieuw actief geworden, maar zij hadden het vermoedelijk te druk met zich te herorganiseren of hadden hun handen al vol met hun werk in de zorg. Daartegenover stond de Lovendegemse stichting: klein, maar

Aquarel van de abdij
Terhagen door Jan Joseph
Wynants, 1820 - 1823.
(Archief Gent)

HOOFDSTUK 1.2

Wereldwijde expansie

1888-1945

Het einde van de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw waren voor de Zusters van Liefde van Jezus en Maria een periode van ongekeerde groei. Bij de dood van Petrus Jozef Triest in 1836 waren er 177 zusters, in 1888 telde de congregatie er 662. De kaap van 1000 zusters werd in 1903 gerond, in 1945 waren er ongeveer 2060.¹ De congregatie surfte mee op een grote golf van roepingen, die ook bij veel andere congregaties voor groei zorgde.² Daardoor was er voldoende vrouwkracht en organisatorisch talent beschikbaar voor de uitbreiding van de apostolische activiteiten. Dat gebeurde binnen bestaande gemeenschappen, maar ook door het oprichten van nieuwe kloosters en apostolaatswerken. Binnen België, maar voor het eerst ook daarbuiten. Tegelijkertijd met die geografische expansie identificeerden de Zusters ook nieuwe noden en werkvelden.

In dit hoofdstuk bekijken we de groei van de congregatie tot aan de Tweede Wereldoorlog. Op vraag van lokale clerici verruimde de congregatie haar werkveld naar Groot-Brittannië en Nederland, waar ze actief was in het onderwijs, de zorg en de psychiatrie.

Het zwaartepunt van de geografische expansie bevond zich echter buiten Europa. Zoals veel andere Europese religieuze gemeenschappen bouwde de congregatie vanaf het einde van de 19de eeuw haar aanwezigheid uit in gebieden in Afrika en Azië die door Europeanen gekoloniseerd waren. De ZLJM stichtten een reeks huizen in de Onafhankelijke Congostaat (ook bekend als Kongo-Vrijstaat, de kolonie van de Belgische koning Leopold II), in Brits-Indië (in gebieden die vandaag tot India en Pakistan behoren) en in Brits-Ceylon (het huidige Sri Lanka).

De blik van de Zusters op de koloniale wereld rond hun missiehuizen beïnvloedde de manier waarop ze hun apostolaat invulden. Hun doel in de missiegebieden was om ‘beschaving’ te brengen door christelijke gemeenschappen uit te bouwen en te onder-

steunen. Via onderwijs probeerden de ZLJM de bevolking kennis te laten maken met het katholieke geloof. Tegelijkertijd wilden de Zusters bijdragen aan de verbetering van de levensomstandigheden van die nieuwe of potentiële christenen door zorg en onderwijs aan te bieden. Ze richtten zich daarbij vaak specifiek op vrouwen en hun rol in het gezin. Dat missiewerk gebeurde in samenwerking met een reeks mannelijke missieordes en -congregaties uit België. Meestal waren die al ter plekke en zochten ze zusters om meisjesscholen, internaten, weeshuizen en hospitalen te runnen.

Het koloniale wereldbeeld beïnvloedde ook het zelfbeeld van de congregatie. Dat zou leiden tot belangrijke discussies over wie er Zuster van Liefde kon worden, want ook in de missiegebieden waren er vrouwen die zich aangetrokken voelden tot het religieuze leven. Dat vrouwen van buiten Europa volwaardig lid zouden worden, was voor de Tweede Wereldoorlog echter ondenkbaar. Om die reden werd het statuut van ‘Oblatzuster’ in het leven geroepen.

In België kwamen er tussen 1888 en 1945 een 25-tal huizen van de Zusters van Liefde bij, vooral buiten Oost- en West-Vlaanderen. Hun apostolaat legde zich sterk toe op meisjesonderwijs, ook na de lagere school. Ook de activiteiten in de zorg werden verder uitgebouwd, met belangrijke stichtingen in de psychiatrie. In alle huizen zette zich tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw een professionalisering van het apostolaatswerk door. Er kwam een steeds ruimer aanbod van gespecialiseerde zorg- en onderwijsvormen, waarvoor de zusters ook alsmaar beter opgeleid waren en waarbij steeds meer leken ingezet werden. De grote groei had gevolgen voor het bestuur van de congregatie en het dagelijkse leven van de zusters. Beide moesten zich aan de nieuwe situatie aanpassen. De ZLJM hadden een tijdlang als een kleine diocesane congregatie gefunctioneerd, wat ze naar canoniek recht nooit geweest waren. Nu waren ze het ook niet meer in de praktijk. Met de aanpassingen die dat aan het bestuur en de statuten vroeg, openen we dit hoofdstuk.

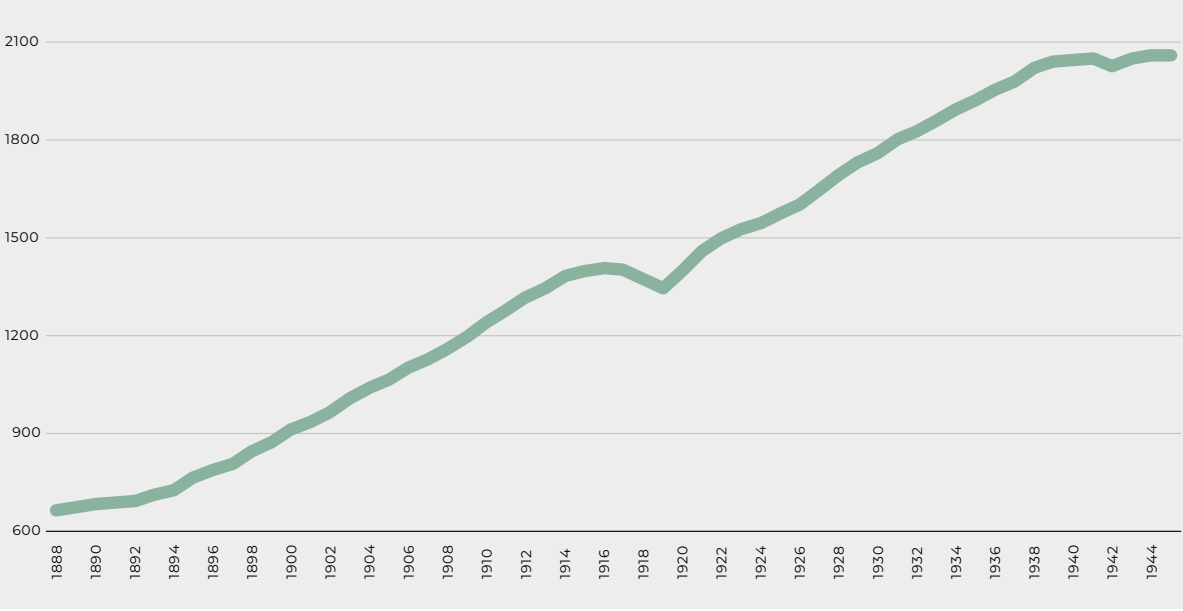
De groeiende congregatie besturen

De vier mannelijke en vijf vrouwelijke algemene oversten die tussen 1888 en 1945 aan het roer van de congregatie stonden, hadden in deze periode van ongekeerde groei hun handen vol. De Constituties werden meermaals aangepast, voornamelijk onder invloed van nieuwe richtlijnen en bepalingen vanuit Rome. Die wijzigingen stelden de ZLJM ook in staat in te spelen op de veranderende realiteit.

De mannelijke algemeen oversten: aanspreekpunt voor de buitenwereld

Tijdens het laatste kwart van de 19de eeuw nam een nieuw duo het roer van de congregatie over. Het Algemeen Kapittel stelde in 1873 zuster Gervasia (Sophie Van Wassenhove) aan als vrouwelijke algemene overste. In 1874 kreeg ze Jan Janssens naast zich als mannelijke algemeen overste. Onder Janssens en Gervasia sloeg de congregatie resoluut een nieuwe richting in. De prominente sociale achtergrond en ruime ervaring van beiden (zie 1.1) kwamen daarbij goed van pas.

Evolutie van het aantal Zusters van Liefde tussen 1888 en 1945

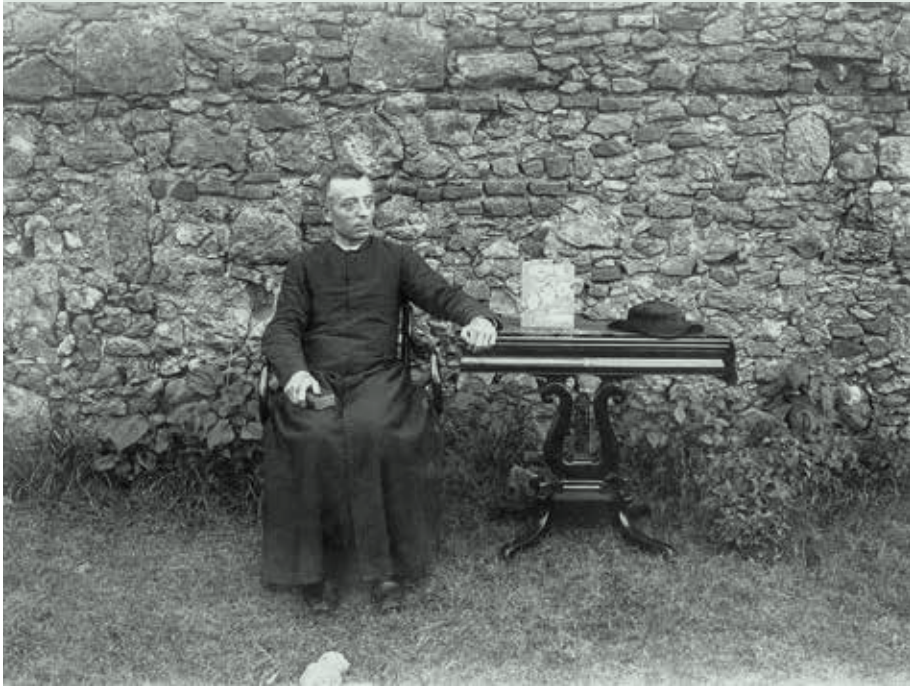

Toen Janssens in 1889 overleed, werd hij opgevolgd door Vital Roelandts. Die had ervaring als parochiepriester, aalmoezenier van meerdere instellingen en studiedirecteur van het grootseminarie van Gent. Hij was zelfs even in de running geweest om bisschop van Gent te worden.³ In tegenstelling tot zijn voorgangers kende Roelandts bij zijn benoeming de Zusters van Liefde nog niet goed. Met zijn brede pastorale ervaring richtte hij zich op het voortzetten van wat Janssens had opgestart: de uitbouw van de congregatie in Groot-Brittannië en de eerste missie in Congo.

Toen Roelandts in 1903 vertrok om deken van Aalst te worden, benoemde de bisschop van Gent Eugene Van Rechem als nieuwe algemeen overste. Hij had ervaring als onderpastoor, godsdienstleraar in een rijksmiddelbareschool en directeur van het grootseminarie van Gent, maar ook ervaring met vrouwelijke religieuzen als visitator van de vrouwenkloosters uit het Gentse bisdom en als algemeen overste van de Dames van het Christelijk Onderwijs. Van Rechem zou maar liefst 40 jaar lang de congregatie schijnbaar onvermoeibaar leiden, tot aan zijn dood op 85-jarige leeftijd. Tijdens zijn generalaat steeg het aantal zusters van 1004 in 1903 tot 2051 in 1943.⁴ Mee dankzij die groei ontpopte Van Rechem zich als een bijzonder ondernemende stichter van nieuwe kloosters en apostolaatswerken. Onder zijn leiding begonnen de ZLJM 50 nieuwe bijhuizen, waarvan 24 in België, 14 in Congo, 4 in Groot-Brittannië, 4 in Ceylon, 2 in Nederland en 2 in Brits-Indië. Bij de dood van Van Rechem in 1943 waren er 79 bijhuizen verspreid over 3 continenten.⁵

‘Eerwaarde Vader, alles lukt toch wat gij onderneemt’⁶

‘Hij heeft een sterk temperament dat ten dienste staat van een wilskrachtige ziel. Deze zwijger, geboren voor het werk, voedt zich liefst met klare en bondige directieven’, schreven de Zusters over Van Rechem na zijn dood.⁷

Ook in deze periode bleef de mannelijke overste de congregatie leiden. Hij stond boven de vrouwelijke algemene overste en was de eindverantwoordelijke van de apostolaatswerken. Hij besliste om nieuwe werken in binnen- of buitenland al dan niet te aanvaarden, nam juridische en financiële beslissingen, correspondeerde en onderhandelde met lokale overheden en instellingen, kocht eigendommen, liet gebouwen optrekken, enzoverder. Bovendien bleef hij verantwoordelijk voor de functieverdeling onder de zusters en voor hun gemeenschaps- en spirituele leven.

De macht van de oversten was niet absoluut. Ze waren zelf gebonden aan de instructies van de Heilige Stoel en van de bisschop van Gent. Met die laatste liep de samenwerking niet altijd vlot. Hoewel Pius X in 1913 Van Rechem tot hulpbisschop van Gent benoemde, boterde het bijvoorbeeld totaal niet tussen Van Rechem en de Gentse bisschop Antoon Stillemans. Daardoor had Van Rechem nauwelijks inspraak in het diocesaan bestuur.⁸ Het lijkt erop dat de verhouding met de opvolger van Stillemans, bisschop Seghers, beter was.

In 1943 werd Van Rechem opgevolgd door Felix Blaton, de zesde en laatste mannelijke algemeen overste (zie 1.3).

**— De vrouwelijke algemene oversten:
minder zichtbaar, onverminderd machtig**

Minstens even belangrijk voor het functioneren van de congregatie was de inbreng van de vrouwelijke algemene oversten. Ze werkten nauw samen met de mannelijke oversten en binnen de kloostermuren waren zij machtige figuren.

Janssens vormde een tandem met Moeder Gervasia. Vital Roelandts werkte met haar samen en met haar twee opvolgsters. Moeder Marie de la Croix (Clémentine Van Driessche) werd in 1893 door het Algemeen Kapittel verkozen. Op het Kapittel van 1899 verlengde de congregatie haar mandaat niet vanwege een ernstige ziekte. Ze werd opgevolgd door Moeder Ghislaine (Rosalie Spillemaekers), die vervolgens driemaal herkozen werd. Van Rechem werkte eerst met Moeder Ghislaine samen, daarna met Moeder Bernardette (Clementia Van Reeth). Zij deed twee termijnen als algemene overste, van 1920 tot 1932. Tijdens die periode was ze betrokken bij de stichting van 22 nieuwe huizen. In 1932, op haar 79ste, vroeg ze om niet opnieuw verkozen te worden.⁹ Moeder Cesaïre (Augusta Volckaert) bestuurde de congregatie 26 jaar lang, van 1932 tot 1958 (zie 1.3).

Eugeen Van Rechem
in Brazilië, voor zijn
aanstelling als
algemeen overste van
de congregatie, 1901.

Een groep zusters op de boot naar Congo, 1903. In het midden staat voormalig algemene overste Marie de la Croix, links van haar Moeder Ghislaine Spillemaekers.

Zuster Marie de la Croix, zuster Ghislaine en zuster Bernardette

Clémentine Van Driessche kwam uit een burgerlijk gezin en ging samen met haar twee zussen naar school in het pensionaat van de Zusters in Melsele. Alle drie de meisjes traden daarna in bij de ZLJM, Clémentine als zuster Marie de la Croix. Ze profeste in 1865. Voor ze in 1893 algemene overste werd, was ze twintig jaar lang de eerste algemene econome van het moederhuis in Gent. Na haar mandaat als vrouwelijke algemene overste, zorgde ze als overste van het klooster in Antwerpen voor de afreis en opvang van missionarissen.

Rosalie Spillemaekers trad in 1866 in. Als zuster Ghislaine werkte ze 22 jaar in het instituut voor 'doofstommen' van de congregatie in Gent, daarna werd ze overste van het Gentse *Huis van Barmhartigheid*, en later van het blinden- en doveninstituut in Brussel. Ze werd beschreven als *'goedlachs, actief en zeer onafhankelijk van aard'*. Ze was betrokken bij zes nieuwe stichtingen in Europa, en zeven daarbuiten.¹⁰

Clementia Van Reeth werd geboren in 1853. Ze sprak haar geloften uit als zuster Bernardette in 1876. Ze werkte eerst in de dovenschool van de congregatie in Gent. In 1884 werd ze 'zuster-vicares', de overste van het moederklooster in Gent, om kort daarna verplaatst te worden naar de psychiatrische instelling van de Zusters in Gent. In 1896 werd ze overste in Kortrijk en in 1900 van het gesticht in Bergen. Ze was de zus van de bisschop van Galle (Ceylon), Jozef Van Reeth, waar de congregatie nauw mee samenwerkte.¹¹

Hoeveel inbreng de vrouwelijke oversten precies hadden in het bestuur van de congregatie en in het dagelijkse reilen en zeilen, is moeilijk in te schatten. De uiteindelijke beslissing om bijvoorbeeld een zuster een bepaalde functie te geven of om ergens een nieuw klooster te stichten, lag bij de mannelijke overste. Maar op zijn minst was er regelmatig overleg. Beide oversten hadden immers door de regelmatige bezoeken die ze aflegden een grondige kennis opgebouwd van de situatie in de verschillende gemeenschappen en instellingen. Maar over de details van hun samenwerking bieden de archieven zo goed als geen informatie. We weten niet hoe de oversten met elkaar omgingen, of met de zusters. Hier en daar biedt de bewaarde briefwisseling een beetje inzicht. Zo kregen zusters die een nieuwe taak met meer verantwoordelijkheid op zich namen, advies en aanmoedigingen van de vrouwelijke algemene overste.¹²

Zuster Bernardette Van Reeth, na haar mandaat als algemene overste, jaren 1930.

Hoe dan ook werd er steeds veel verwacht van de vrouwelijke algemene oversten. Bisschop Stillemans zou in 1899 bij de verkiezing van Moeder Ghislaine gezegd hebben dat de overste iemand moest zijn met *'religieuze deugden, intelligentie, capaciteiten, en een voldoende gezondheid om de vermoedelijkheid van de zware taak aan te kunnen'*. Dat laatste was wellicht een verwijzing naar de slechte gezondheid van haar voorgangster, Moeder Marie de la Croix.¹³ De vrouwelijke algemene oversten werden ook daadwerkelijk sterk op de proef gesteld. Zo ondernamen zowel Moeder Ghislaine als Moeder Bernardette lange reizen naar de missies in Azië en Afrika.

Om er zeker van te zijn dat de vrouwelijke oversten hun zware taak aankonden, werd er bij hun verkiezing niet over één nacht ijs gegaan. Vaak hadden ze al uitgebreid hun sporen verdiend in de apostolaatswerken van de congregatie. Zo was Moeder Ghislaine een autoriteit op het vlak van blinden- en vooral dovenonderwijs. Als directrice van de instituten van de congregatie in Gent en Brussel had ze een sterke invloed op de methodiek die de zusters in het dovenonderwijs volgden (zie 3.3).¹⁴ Toen Moeder Cesaire in 1932 verkozen werd, had ze ervaring in het onderwijs dankzij haar opleiding in Eeklo en haar positie als lerares in het pensionaat van Beerlegem. Bovendien was ze tussen 1928 en 1932 de plaatselijke overste van het *Sacred Heart Convent* in Lahore (Pakistan, toen Brits-Indië), het belangrijkste huis van de congregatie in de Brits-Indische provincie Punjab. Haar ervaring in de missies was ongetwijfeld nuttig bij haar taak als overste: de congregatie op weg zetten naar een nieuwe structuur die rekening hield met haar wereldwijde verspreiding (zie 1.3).

De congregatie bereidde veelbelovende zusters bewust op bestuursfuncties voor door hun veeleisende taken toe te vertrouwen. Zo was Moeder Marie de la Croix eerst jarenlang algemene econome in het moederhuis in Gent. Zowel Moeder Bernardette als Moeder Cesaire vervulden de functie van zuster-vicares, de overste van het moederklooster in Gent. Dat was een bijzondere positie, aangezien beide algemene oversten daar eveneens verbleven en de vicares de vrouwelijke algemene

overste verving bij haar afwezigheid. Een benoeming in die rol gaf aan dat de oversten een zuster als bijzonder bekwaam en betrouwbaar zagen. Vaak volgden ook nog mandaten als overste in belangrijke bijhuizen, zoals die van Gent, Kortrijk en Bergen in het geval van Moeder Bernardette.¹⁵

De lokale oversten en directrices van de instellingen moesten eveneens over heel wat kwaliteiten beschikken. In België was hun situatie niet meer die van de pioniersperiode van de 19de eeuw, maar elders in de wereld stonden ze opnieuw voor enorme uitdagingen. Sowieso bleven ze echte managers die hun weg zochten in veranderende regelgevingen, met beperkte financiële middelen goochelden, hun zusters en hun lekenpersoneel aanstuurden en de verantwoordelijkheid droegen voor het welzijn van honderden leerlingen en patiënten. Zusters aan het hoofd van nieuwe stichtingen moesten heel wat hordes overwinnen en met wereldlijke en religieuze overheden onderhandelen, in een voor hen vreemde omgeving. Om dat alles tot een goed einde te brengen, zochten ze kracht in hun spiritualiteit, die sterk naar voren kwam in hun briefwisseling. Ze vroegen ook regelmatig raad aan beide algemene oversten.¹⁶

De oversten van de kloosters stonden er niet alleen voor. Van in de 19de eeuw werden zij bijgestaan door raadgevers of ‘discreten’. Vooral in het moederklooster in Gent was hun rol belangrijk. Daar werden ze ‘assistenten’ genoemd en bekleedden ze sleutelrollen in de leiding van de congregatie. Tot in 1928 bestond dat Gentse assistententeam uit de vicares, de algemene secretaresse, de novicemeesteres en de postulantenmeesteres. Ze vergaderden met de algemene vrouwelijke overste over kwesties zoals het goedkeuren van postulanten en novices of de stichting van nieuwe huizen.

Het sterk gecentraliseerde bestuur van de congregatie was minder gemakkelijk te handhaven zodra de Zusters ook naar Afrika en Azië trokken. In 1928 voerden de ZLJM daarom de nieuwe functie van ‘zuster-bezoekster’ in. Zij was de vervangster van de algemene oversten in de gebieden buiten Europa. Ze bezocht jaarlijks ieder huis van haar gebied, waar ze met alle zusters sprak en een inspectie van het klooster deed. Nadien bracht ze daarvan verslag uit bij het bestuur in Gent. Daarnaast was er nog een ‘wettelijke vertegenwoordigster’, die in de missies de rol van algemene econome opnam. Uit briefwisseling tussen de zuster-bezoeksters in Congo en het algemeen bestuur blijkt dat de zuster-bezoeksters ter plaatse heel wat beslissingen namen.¹⁷

— Een nieuwe Regel

Een groeiende congregatie vroeg om aanpassingen aan de Constituties en Bijzondere Regels, die een bepalende rol speelden in het dagelijks leven en handelen van de Zusters. Vanaf de jaren 1890 paste de congregatie haar Regel daarom meermaals aan. Daarbij veranderde de manier waarop de congregatie bestuurd werd en hoe de verhoudingen tussen de zusters, de algemene oversten en de Gentse bisschop waren vastgelegd. De aanpassingen in de jaren 1890 vonden plaats naar aanleiding van een pauselijk decreet dat de religieuze congregaties verplichtte om recente bepalingen van Rome, zoals het decreet uit 1890 dat een grotere persoonlijke gewetensvrijheid van religieuzen ten opzichte van hun overste garandeerde, na te komen. In 1899 snoeide Rome dan weer in de rechten van bisschoppen ten opzichte van diocesane

en niet-diocesane congregaties. Zo verbood de Heilige Stoel hun om in de opmaak van de Constituties tussenbeide te komen.

Die wijzigingen waren welkom. Omdat de congregatie wereldwijd actief was, werd haar gebondenheid aan het Gentse bisdom immers steeds minder vanzelfsprekend. De Gentse bisschop zag zichzelf als ‘eerste overste’, met de mannelijke algemeen overste als zijn afgevaardigde, en hij bemoeide zich herhaaldelijk met de Regel, het bestuur en de activiteiten van de Zusters. De Gentse bisschoppen hadden bijvoorbeeld wijzigingen aangebracht aan de viering van bepaalde feesten, aan de liturgie en de gebeden, maar ook aan elementen van het dagelijkse leven en de interne discipline (zie 2.3). Doordat de bisschop de aalmoezenier-directeurs van de congregatie-instellingen benoemde, had hij ook via hen invloed.¹⁸ De nieuwe richtlijnen deden de interventies van de Gentse bisschop afnemen en beperkten de macht van de mannelijke overste en de directeurs. Ze vormden de eerste stap in een proces dat er na de Tweede Wereldoorlog toe zou leiden dat de Zusters via hun Algemene Kapittels zelf hun Regel konden herzien wanneer dat nodig was (zie 1.3).

In de wijziging van 1900 werden de Constituties teruggebracht tot 65 artikels, een gevolg van een bepaling van Rome dat Constituties vooral kerkjuridische regelgeving moesten bevatten. De samenstelling van het Algemeen Kapittel werd eveneens aangepast. Bovendien kwam er een regel die stelde dat een zuster niet naar de missies kon worden gezonden zonder daar zelf om verzocht te hebben.¹⁹

Caritas: nieuws van zusters in de wereld

In 1908 lanceerde de congregatie een eigen tijdschrift, *Caritas*. Aanvankelijk verscheen dat alleen in het Frans, vanaf 1912 ook in het Nederlands, en vanaf 1969 in het Engels. Algemene secretaresse zuster Edith De Blauwe startte het tijdschrift in 1908 en gaf de redactiefakkel in 1912 door aan zuster Magdala Bocklandt. Zij was de hoofdredactrice tot aan haar overlijden in 1970.

Het tijdschrift bracht nieuws uit de zustergemeenschappen wereldwijd. Het speelde zo een belangrijke rol in het onderhouden van de band tussen zusters over de continenten heen. De uitgebreide reisverslagen en fotoreportages die *Caritas* vanaf de jaren 1920 steeds vaker publiceerde, versterkten die rol nog. Daarnaast bevatte het heel wat artikels over religieuze en spirituele onderwerpen.

Tot 1970 was het tijdschrift ook bestemd voor lezers buiten de congregatie. Onder de enkele duizenden abonnees waren veel oud-leerlingen van de pensionaten. In 1970 kreeg het blad de naam *Contact* en in 1978 werd het *Caritas Contact*, dat een Franse, Nederlandse en Engelse editie had. Dat tijdschrift werd enkel nog binnen de congregatie verspreid.²⁰

Zuster de Magdala Bocklandt in het redactielokaal van het congregatietijdschrift *Caritas*, 1931.

De aanpassingen aan de Constituties die in de jaren 1920 gebeurden, waren veel ingrijpender. In 1917 publiceerde de Heilige Stoel de *Codex Iuris Canonici*, waarin het kerkelijk recht voor het eerst in eeuwen een update kreeg. De uitgebreide lijst aan vernieuwingen in de *Codex* noopte heel wat congregaties tot het bijwerken van hun Constituties. Vanaf 1921 bereidde de ZLJM een regelwijziging voor, die in augustus 1922 door een buitengewoon Algemeen Kapittel goedgekeurd werd. In mei 1923 stuurde de congregatie de nieuwe Regel ter goedkeuring naar Rome. Vreemd genoeg bleef de kist met de documenten drie jaar lang bij de douane in het station Roma Termini staan! De secretaris van de Congregatie der Religieuzen liet immers na hem daar af te halen. Dat werd niet meteen opgemerkt aangezien het sowieso enkele jaren duurde voor Rome een nieuwe Regel goedkeurde. Uiteindelijk moest de congregatie meerdere mensen in Rome inschakelen vooraleer de documenten terecht kwamen.²¹

De Regel, die Rome dan in 1928 eindelijk goedkeurde, was veel gedetailleerder dan de vorige versies. Het aantal artikels verdubbelde bijna, van 65 in 1900 naar 121. Op voorstel van Van Rechem greep de nieuwe Regel sterk terug naar de Regel van 1816. Hij bevatte opnieuw heel minutieuze omschrijvingen van allerlei concrete materiële en praktische elementen, zoals de organisatie van het postulaat, het noviciaat en het kloosterleven (zie 2.3).²² Belangrijk was dat nieuwe zusters niet langer een vierde gelofte moesten afleggen boven op de kloostergeloften van armoede, zuiverheid en gehoorzaamheid. Die vierde gelofte – het verzorgen van armen, zieken en behoeftigen – was sinds 1816 een essentieel element in de identiteit van de congregatie. Waarom ze nu wegviel, is niet duidelijk. In de praktijk sloot het schrappen van de vierde gelofte wel aan bij het verruimde apostolaat van de congregatie. De vele onderwijsactiviteiten van de Zusters werden door de oude formulering bijvoorbeeld niet gedekt.²³

De grootste veranderingen betroffen de bestuurlijke organisatie van de congregatie. De nieuwe Constituties waren nodig om de groeiende, internationaal actieve organisatie van een goed uitgewerkte bestuurlijke basis te voorzien. Ze bevatten een gedetailleerd draaiboek voor het organiseren van een Algemeen Kapittel, en meer details over topfuncties zoals die van algemene econome. Ook vond er een zekere ‘democratisering’ plaats. De vier assistenten (zie hoger) die in Gent de vrouwelijke algemene overste bijstonden, werden niet langer benoemd door de mannelijke en vrouwelijke overste samen, maar werden, net zoals de vrouwelijke overste, verkozen door het Algemeen Kapittel. De stem van die assistenten – later ‘raadszusters’ genoemd – werd ook belangrijker en was niet langer alleen raadgevend. Ze verbleven bij voorkeur in het moederhuis in Gent, maar twee van hen mochten nu ook elders hun intrek nemen. Het reflecteerde eveneens de toenemende internationalisering van de congregatie.²⁴

Een andere belangrijke nieuwigheid waren de ‘Speciale regels voor zusters-zendingen’, zoals de missionarissen genoemd werden. Meer dan dertig jaar missionering had de congregatie geleerd dat aanpassingen onvermijdelijk waren wat de regels rond voeding, kledij of hygiëne in de kolonies betrof. Dat gebeurde al in de praktijk, maar de congregatie verankerde dat nu in de Regel. De zusters in Afrika en Azië leefden iets minder afgesloten van de buitenwereld dan hun medezusters in Europa. Ze kregen bijvoorbeeld gemakkelijker toestemming om in een ander klooster te over-

nachten en mochten vaker naar familie en vrienden schrijven.²⁵ Bovendien bevatte de Regel specifieke bepalingen voor Afrikaanse en Aziatische vrouwen die wensten in te treden, de zogenaamde oblaatzusters (zie verder).

Opvallend genoeg verdween de bepaling rond gehoorzaamheid van de Zusters aan de bisschop van Gent – artikel 2 in de Constituties van 1816 – uit de nieuwe Regel. Volgens de nieuwe kerkjuridische codex was die gehoorzaamheid eigenlijk niet wettig voor een pauselijk erkende congregatie.²⁶ Met het afschaffen ervan kwam de legitimiteit van de functie van de mannelijke overste op losse schroeven te staan. Het was immers de bisschop van Gent die hem benoemde. In augustus 1921 besloot het Algemeen Kapittel daarom om Rome opnieuw om goedkeuring van die bijzondere situatie te vragen.²⁷ De Congregatie der Religieuzen in Rome stond daar echter weigerachtig tegenover, omdat die bestuursvorm niet conform was met het kerkelijk recht.

Over de kwestie volgde een uitgebreide briefwisseling tussen Gent en Rome, elk met een ander standpunt. De Congregatie der Religieuzen, zo bleek uit een vertrouwelijke nota, interpreteerde het kerkrecht strikt en was te vinden voor de afschaffing van de functie.²⁸ De Zusters zelf, met als spreekbuizen Moeder Bernardette en algemeen overste Van Rechem, wilden de functie net behouden. Pater Vermeersch, de contactpersoon van de ZLJM in Rome, koos hun kant: ‘*Naast de algemene overste plaatst men een intelligente, voorzichtige man, die alle kwaliteiten heeft van een man en capabel is om als Overste de Moeder van alle kleine kantjes te besparen die zo frequent voorkomen in de vrouwelijke instituten en zo schadelijk zijn.*’ Vermeersch ging ervan uit dat een vrouwencongregatie de steun van een mannelijke priester nodig had, zeker voor haar veelvuldige contacten met de buitenwereld. De congregatie haalde haar slag thuis. Toen paus Pius XI op 26 juni 1928 de nieuwe Constituties goedkeurde, bleef daarin de plaats en rol van de mannelijke overste intact.²⁹

— Expansie in Europa

Na de eeuwwisseling zette de congregatie sterk in op het verbeteren van de infrastructuur van haar huizen en instellingen. Aan het begin van de 20ste eeuw kwamen er in België enkele nieuwe instellingen bij, maar veel nieuwe huizen werden er tot aan de Eerste Wereldoorlog niet gesticht. Dat gebeurde wel in andere Europese landen en in de missies.

— Naar Engeland

In 1888 zette de congregatie haar eerste stappen in de rest van de wereld. Engeland kreeg de primeur. Vanaf het midden van de 19de eeuw probeerde de Engelse clerus Franse en Belgische congregaties naar industriesteden als Manchester en Liverpool te halen om te voorzien in zorg en onderwijs voor het katholieke deel van de grote arbeidersklasse. Net als in België moesten ze zo de sociale problemen helpen oplossen (zie 1.1).³⁰ Die strategie werkte. In 1900 telden Engeland en Wales samen zeshonderd actieve kloosters, meer dan een verdubbeling tegenover 1873. Het aantal Rooms-katholieke zusters was verdrievoudigd.³¹

Onderwijs in *Hollymount*

Ook de Zusters van Liefde werden aangesproken om de oversteek te maken. De vraag kwam van Herbert Vaughan, de bisschop van Salford. Zijn bisdom strekte zich uit over Lancashire, een nijverheidsstreek in het noordwesten van Engeland met vooral katoenspinnerijen. De levensomstandigheden van de arbeidersgezinnen waren er bedenkelijk, met een groei van het aantal weeskinderen als een van de meest nijpende maatschappelijke problemen in de ogen van de Kerk. Behalve een armoedeprobleem, was dat ook een religieus probleem. De Kerk wilde immers verhinderen dat de katholieke wezen in protestantse handen vielen. Bisschop Vaughan besloot een katholiek weeshuis op te richten, met toestemming van en gedeeltelijke financiering door de lokale autoriteiten.³²

Op zoek naar vrouwelijke religieuzen om het weeshuis en de bijbehorende *Poor Law School* te bedienen, kwam hij via een bevriende Belgische priester bij de ZLJM terecht. In maart 1888 vroeg Vaughan aan algemeen overste Jan Janssens om zusters te sturen, erop wijzend dat al heel wat andere Belgische congregaties hen waren voorgegaan. De ZLJM kochten kort daarop een voormalig jongenscollege in de buurt van Tottington, *Hollymount*, ten noorden van Manchester, een locatie die bisschop Vaughan voor hen had uitgezocht. In september 1888 trokken de eerste zusters erheen om er het *Convent of St John Berchmans* te stichten.³³

De eerste plaatselijke overste was zuster Rosalie Van Goethem. Ze kreeg een kapeiaan, een handvol zusters (onder wie een Britse) en een dienstmeisje mee uit België. De eerste weken waren geen pretje. Zo bleek het woongedeelte voor de zusters nog geen deuren of ramen te hebben. Tot *Hollymount* min of meer bewoonbaar was, pendelden de zusters daarom vanuit een ander vrouwenklooster in de buurt. Op 20 oktober 1888 kwamen de eerste vijftien kinderen toe. Tien jaar later waren ze met 274, een aantal dat de volgende decennia stabiel bleef. De site werd ingericht met klaslokalen, recreatieruimtes, een kerk en een grote boerderij. Er kwamen meer zusters uit België toe en er werd lokaal gerekruteerd. In 1905 waren er al 41 zusters, waarvan de helft Engels of Iers was, en daarbovenop heel wat lekenhelpers. De zusters betrokken bovendien de oudere kinderen bij de zorg voor de jongere.³⁴

De condities in heel wat 19de-eeuwse weeshuizen waren erbarmelijk. Ook in *Hollymount* waren veel weeskinderen er slecht aan toe. In 1901 leidde dat tot een conflict met een van de organisaties die kinderen stuurde, waarbij de Zusters beschuldigd werden van verwaarlozing. Die ontkenden en wezen erop dat de toestand van de kinderen vaak al slecht was wanneer ze bij hen aankwamen.³⁵ Of de Zusters de middelen hadden om de leefomstandigheden van de kinderen aanzienlijk te verbeteren, is onmogelijk te achterhalen.

In *Hollymount* deden de ZLJM ervaring op voor hun werk in de kolonies. Ze moesten zich immers voor het eerst vestigen op een compleet nieuwe plek, in een niet-katholiek land, afspraken maken met lokale actoren en rekening houden met lokale gebruiken en regels. De Zusters probeerden bijvoorbeeld kritiek te vermijden door alles zo ‘Engels’ mogelijk in te richten, van het onderwijscurriculum tot het personeel. *Hollymount* zou daarom een belangrijke rol gaan spelen in de missieplannen van de ZLJM. Toekomstige missiezusters werden er opgeleid en leerden er onder meer Engels, voor ze naar Ceylon of Punjab vertrokken.³⁶

In 1902 kreeg *Hollymount* een nieuwe overste, de Ierse Mary Duggan. Onder haar leiding ontwikkelde de congregatie heel wat nieuwe initiatieven. In 1905 voegden de ZLJM een middelbare kostschool en externaat toe. Tegen 1913 had *Hollymount* al zo’n 1500 meisjes opgevangen. Af en toe verbleven er ook jongens. Het aantal apostolaatswerken groeide snel. Vanaf 1919 konden ook lokale katholieke kinderen er naar school en gaven zusters er avondlessen Frans, huishoudkunde en koken en naaien voor de lokale werkende jeugd. De relatie met de Britse onderwijsautoriteiten zat goed, aangezien de school lovende rapporten kreeg over het onderwijsniveau. In 1920 erkende de overheid de lagere school van *Hollymount* ook officieel, wat ervoor zorgde dat de leerkrachten voortaan bezoldigd waren.³⁷

Mary Duggan

De Ierse Mary Duggan verloor op driejarige leeftijd beide ouders en werd opgevoed door haar tante. Dankzij haar welgestelde familie genoot ze onderwijs in een kostschool in Londen en in een ‘vervolmakingsschool’ bij de Dames van Sint-Augustinus in België, waarna ze zich bij haar tante in Mechelen vestigde. Nadat die overleden was, gaf Mary gehoor aan haar roeping om religieuze te worden. In 1900 reisde ze naar Gent om in te treden bij de ZLJM. De congregatie wees de 44-jarige vrouw af vanwege haar leeftijd. Mary werd daarom een inwonende lekenkostganger, dat kon namelijk wel. De Zusters van Liefde kwamen echter op hun beslissing terug en lieten Mary toch toe. Na haar professie werkte ze kort in de school in Eeklo, om in 1902 de nieuwe en bijzonder geliefde overste van *Hollymount* te worden.

In 1918 ontving overste Duggan de Belgische Koningin Elisabethmedaille voor haar inzet voor vluchtelingen en soldaten tijdens de oorlog. Later kreeg ze ook een aantal Britse onderscheidingen, onder andere in de *Order of the British Empire*. In 1922 vertrok Mary voor het Algemeen Kapittel naar België, maar terugkeren deed ze niet meer. Vanwege haar gezondheid plaatste de overste haar over naar Kortrijk, waar ze in 1931 overleed.³⁸

Zuster Mary Duggan, begin 20ste eeuw.

De eerste groep kinderen opgevangen door de Zusters van Liefde in *Hollymount*, 1888.

Vanaf 1910 kwam er ook een afdeling voor baby’s en peuters, waar vanaf 1912 kinderverzorgsters opgeleid werden. Tot slot was er op het domein een opvangplek voor werkende meisjes en konden jonge vrouwen er vanaf 1921 een beroepsopleiding volgen. De Zusters probeerden de meisjes die het weeshuis verlieten ook verder bij te staan, onder andere via een vereniging voor onderlinge bijstand. De leden of *Old Girls* konden bij goed gedrag jaarlijks een week in het klooster op vakantie komen.³⁹

Maar het werd nog drukker op het domein. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vingen de Zusters er bijvoorbeeld tientallen vluchtelingen en honderden soldaten op. In het interbellum gaven ze onderdak aan Hongaarse en Baskische kinderen. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog gebeurde hetzelfde met enkele Joodse kinderen, en later met een groot aantal Britse geëvacueerden.⁴⁰

Na de Tweede Wereldoorlog verplichtte de Britse overheid de instelling om meer gediplomeerd personeel in te zetten. De congregatie stuurde daarom meerdere zusters naar Londen om zich er bij te scholen in de kinderverzorging. De *Children’s Act* van 1950 zorgde ervoor dat ook de inrichting van *Hollymount* evolueerde: de grote slaapzalen werden opgedeeld in aparte slaapkamers en de kinderen werden samengebracht in kleine groepjes in een huiselijkere sfeer.⁴¹

Nieuwe huizen

Vanuit *Hollymount* bouwde de congregatie in de jaren 1930 haar Engelse aanwezigheid uit. Dankzij de actieve inzet van overste John Walsh voor het rekruteren van Engelse en Ierse jonge vrouwen, beschikte de congregatie er over alsmaar meer vrouwkracht. Daarmee kon ze nieuwe initiatieven nemen, vooral in het onderwijs en de bejaardenzorg. In 1929 namen de Britse zusters een voormalige school van de Ursulinen over in Bideford en openden er een eigen kostschool en externaat voor meisjes, *Stella Maris*. In 1933 volgde een soortgelijke school in Letchworth, het *St. Francis’ College*. Het contact tussen de plaatselijke bisschop en de ZLJM was gelegd door een Belgische priester die zussen en nichten had die zuster van Liefde waren.⁴²

In 1936 kwam er in hetzelfde Letchworth ook een rustoord voor vrouwen, dat bij het nieuwe *Convent of Our Lady of Peace* hoorde. Het was het tweede bejaarden-

tehuis van de congregatie, na *Pembroke House* in het kustdorpje Ansdell. Dat was in 1934 geopend en deed ook dienst als vakantiewoning voor de weeskinderen van *Hollymount*.⁴³

In 1937 trokken Van Rechem en zuster Annunziata naar Ierland, naar het 18de-eeuwse *Moore Abbey* in Monasterevan, een oude Cisterciënzerabdij, met het oog op een eventuele aankoop. Het gebouw werd aangekocht in december van dat jaar, maar kon door de oorlog pas in 1946 in gebruik genomen worden (zie 1.3).⁴⁴

Moore Abbey in Monasterevan bij de aankoop van het domein door de congregatie in 1937.

— Psychiatrie in Nederland

Nederland was het derde land waar de Zusters van Liefde actief werden. Al rond 1816 waren er plannen om er een gemeenschap op te richten, maar die gingen niet door. Een eeuw later slaagde de congregatie er wel in. Aan de oorsprong van hun aanwezigheid in Nederland vanaf 1908 lag de Nederlandse ‘krankzinnigenwet’ van 1884. Die bepaalde dat elke Nederlandse provincie een psychiatrische instelling moest hebben. Tot dan sloot men zogenaamde ‘krankzinnigen’ op in ‘dolhuizen’ of in gewone gevangenissen. Vanaf het einde van de 19de eeuw wilden de overheid en de medische wetenschap inzetten op behandelen en genezen (zie 3.1). Er was dus een nood aan nieuwe instellingen, en die kwamen er eerst in de grote steden, zoals Amsterdam, Groningen, Utrecht en Leiden, maar al snel ook op meer landelijke locaties en langs de kust.⁴⁵

De Katholieke Kerk, die een minderheid vertegenwoordigde in Nederland, en de provinciebesturen in het zuiden van het land wilden katholieke vrouwelijke ‘krankzinnigen’ laten verzorgen in een katholieke instelling. De Zuid-Nederlandse provincies Limburg en Gelderland hadden de Broeders van Liefde al onder de arm genomen om in Venray een inrichting voor mannelijke katholieke patiënten te bouwen, Sint-Servatius. Omdat voor de opvang van vrouwelijke patiënten er in Nederland zelf niemand te vinden was, richtten ze zich in 1905 met de hulp van de bisschop van Roermond tot de Zusters van Liefde, die een sterke reputatie hadden in de psychiatrie.⁴⁶ Net als bij de stichting in *Hollymount*, bijna 25 jaar eerder, kwam de vraag dus via het katholieke netwerk van bisschoppen en oversten bij de ZLJM terecht.

De congregatie had het eigenlijk al razend druk met haar stichtingen buiten Europa (zie verder), maar Van Rechem was toch bereid zusters naar Nederland te sturen. Dat leidde in 1908 tot de oprichting van een nieuw psychiatrisch centrum voor vrouwen, *Sint-Anna* in Venray. *Sint-Anna* lag Van Rechem nauw aan het hart. In de beginjaren reisde hij maar liefst tweemaal per week af naar Venray. Dat het geen kleine instelling was, blijkt uit het aantal zusters dat hij meteen naar Nederland stuurde. Maar liefst zeventien zusters van Liefde stonden op 15 december 1908 klaar om de eerste patiënten op te vangen.⁴⁷ Overste werd zuster Chrysanthie Luypen. Net als

Kaart van Groot-Brittannië en Ierland met de kloosters van de Zusters van Liefde tussen 1888 en 1946

enkele van haar eerste medezusters was ze zelf afkomstig uit Nederland. Ze had een zware opdracht. Vooral de financiën van de instelling in evenwicht houden, was geen sinecure. Chrysanthé werd in 1917 opgevolgd door haar zus, Iris Luypen, die voorheen als missionaris in Congo actief was. Onder haar leiding werd de instelling grotendeels zelfbedruipend, met een eigen boerderij, bakkerij en slagerij.⁴⁸

De Zusters vielen in Nederland onder het bisdom Roermond. Dat had een recept voor conflicten kunnen zijn, maar de Roermondse bisschop had de ZLJM (en andere congregaties van buiten zijn bisdom) hard nodig en liet zijn macht zelden gelden. Alleen voor wijzigingen aan de kapel van *Sint-Anna* en voor de benoeming van hun biechtvader hadden de Zusters zijn toestemming nodig.⁴⁹

‘De omgeving is prachtig en alles verheerlijkt God de Schepper’

Op 2 november 1908 vertrokken de eerste zusters vanuit Melle naar Venray. Ze passeerden eerst langs het moederhuis in Gent, waar bisschop Stillemans de mis opdroeg en Van Rechem hen moed insprak. Op 4 november 1908, niet toevallig de verjaardag van de congregatie, namen ze de trein naar Nederland.⁵⁰ Er bleven twee kleurrijke verslagen bewaard over hun reis en begindagen in Venray. Beide getuigen van doorzettingsvermogen en improvisatietalent.

Bij de jonge stichteressen haalde de vreugde tijdens de treinreis de overhand, omdat *‘zij immers onbezonnen hielden van iets nieuws en hoe avontuurlijker hoe liever.’* De ouderen waren bezorgder, want wat zou hen te wachten staan? *“’t is dan ook een verre reis, ten minste voor personen die sedert 20-30j niet buiten de muren des kloosters zijn geweest.’* Ter plaatse aangekomen was de vreugde minder: *‘Nauwelijks ’t terrein betreden, deden de moedige zusters de niet bemoedigende ondervinding dat zij hier overvloedige gelegenheid zouden vinden de H. Armoede te beoefenen. Maar vooruit; à la guerre comme à la guerre.’*

De zusters kwamen toe op een bouwwerf, *‘overal materialen, arbeiders!’*. Van Rechem riep de aannemer op het matje omdat die niet eens in een toegangsweg had voorzien, waardoor de zusters tussen de plassen door naar het gebouw moesten *‘huppelen’*. Dat gebouw bleek bovendien nauwelijks bewoonbaar. Zonder waterleiding of elektriciteit gingen de zusters aan het werk: matrassen vullen, gangen schrobben, patiëntenverblijven klaarmaken en ... vechten tegen het alomtegenwoordige zand. De zusters – ‘Eerwaarde Moeder en haar kleine kudde’ – verkenden in hun vrije tijd ook het enorme terrein en improviseerden een kleine salon, waar ze brieven naar hun medezusters in België schreven.⁵¹

Met *Sint-Anna* was de nood aan opvangplaatsen voor katholieke psychiatrische patiënten in Nederland nog niet gelenigd. De daaropvolgende jaren ontving de congregatie vanuit heel katholiek Nederland vragen om ook elders een psychiatrische instelling op te richten. In 1925 leidden onderhandelingen tussen overste Van Rechem en de bisschop van Haarlem tot de oprichting van een instelling in Noordwijk. Net zoals in Venray was daar al een psychiatrisch ziekenhuis voor mannen, uitgebaat door de Broeders van Liefde. De bouw van *Sancta Maria* in Noordwijk startte in 1927. Zowel *Sint-Anna* als *Sancta Maria* vingen niet alleen patiënten op, maar hadden ook een eigen verpleegstersopleiding.⁵²

Op missie in koloniaal Congo, Ceylon en Brits-Indië

In de jaren 1890 zetten de Zusters van Liefde hun eerste stappen buiten Europa. Zoals veel andere katholieke en protestantse religieuze gemeenschappen in het Westen, richtten ze hun pijlen op Afrika en Azië. De congregatie trok naar de Onafhankelijke Congostaat, de kolonie van de Belgische koning Leopold II, die in 1908 overgenomen werd door de Belgische staat, naar Zuidwest-Ceylon, dat deel uitmaakte van het Britse Rijk, en naar de provincie Punjab in het noorden van Brits-Indië. Aanvankelijk bleef hun aanwezigheid er beperkt tot een handvol huizen en enkele tientallen zusters, de decennia daarop versterkten ze er stapsgewijs hun activiteiten.

Net als bij de stichtingen in België, Groot-Brittannië of Nederland kwam de vraag tot oprichting van een missiehuis meestal via de bisschop of via een mannelijke missiecongregatie. Hier en daar was het de koloniale overheid zelf die de ZLJM vroeg om een school, weeshuis of ziekenhuis te starten. In Congo werkte de congregatie ook samen met grote bedrijven. Als er een vraag voor een nieuwe stichting kwam, onderzochten de algemene oversten of de congregatie er kon op ingaan. Belangrijk was telkens de afweging of er voldoende zusters voorhanden waren. De Zusters begonnen bovendien nooit aan een stichting als er geen priester was of meekwam. Die hadden ze namelijk nodig om de sacramenten toe te dienen en andere cruciale pastorale taken te vervullen.

In hun missiehuizen legden de Zusters zich toe op wezenzorg, onderwijs en ziekenzorg, zowel vanuit een caritasideaal als vanuit de drang om het katholieke geloof te verspreiden. De Belgische en Britse kolonisatoren steunden de activiteiten van de missiecongregaties in het kader van hun zogeheten beschavingspolitiek. Kerk en staat werkten meestal nauw samen, al waren ze niet altijd twee handen op één buik. Ook de samenwerking tussen de ZLJM en andere katholieke missiecongregaties verliep gewoonlijk vlot.

De koloniale maatschappij in Congo, Brits-Indië en Ceylon was hiërarchisch opgedeeld volgens ras, etniciteit, religie en, in het geval van het Indische subcontinent, kaste. Als witte Europeanen stonden de Zusters mee aan de top van de koloniale pikorde én namen ze het koloniale denken over. Koloniale hiërarchieën bepaalden wie toegang kreeg tot hun onderwijs en zorg en wie kon toetreden tot de gemeenschap van de Zusters.⁵³

Congo

Midden-Afrika was al sinds de jaren 1870 het toneel van een hernieuwde missiebeweging, na eerdere pogingen in de 18de eeuw.⁵⁴ Protestantse missionarissen uit Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en Zweden bouwden er als eersten een aanwezigheid uit. Al snel volgden katholieke missionarissen uit Frankrijk, zoals de Witte Paters. Na de stichting van de Onafhankelijke Congostaat (1885), een persoonlijke kolonie van de Belgische koning Leopold II, kwamen er ook Belgische

congregaties. Leopold II moedigde missieorganisaties aan om zich in zijn kolonie te vestigen, want hun aanwezigheid legitimeerde zijn koloniale bewind. De Scheutisten waren de eerste mannelijke missionarissen in 1888, de Zusters van Liefde waren de eerste vrouwelijke congregatie die de stap waagde.⁵⁵

Eerste stappen

In 1891 trokken de Zusters van Liefde naar Congo. Hun vertrek was niet onvoorbereid. Algemeen overste Janssens had al langer missieplannen: in 1888 legde hij, in overleg met de Gentse bisschop, contacten om het terrein van de ZLJM uit te breiden naar Congo en naar Mongolië. Daartoe startte Janssens zelfs al een missienoviciaat in het klooster van Kwatrecht. Op 8 december 1891 vertrokken de eerste tien zusters (acht Belgische, een Duitse en een Zwitserse) samen met een priester voor een bootreis van een maand naar Congo. De oudste was 39, de jongste 23. Hun vertrek kreeg in België heel wat pers aandacht. Op 10 januari 1892 kwamen ze aan in Congo.⁵⁶

De zusters reisden naar Congo om er aan de slag te gaan als verpleegsters in een hospitaal van de *Compagnie du Chemin de Fer du Congo* in Kinkanda. Die maatschappij legde een spoorweg aan tussen Matadi en Léopoldville (het huidige Kinshasa), een project waarbij duizenden Afrikaanse en Aziatische arbeiders en tientallen Europese werknemers om het leven kwamen.⁵⁷ Naast Afrikanen zette de spoorwegmaatschappij immers ook Chinese arbeiders in. Net als de Afrikanen werden zij uitgebuit en slecht behandeld.

Via de Gentse bisschop Stillemans was de spoorwegmaatschappij bij de Zusters van Liefde terechtgekomen. Stillemans was meteen te vinden voor het koloniale project. Op het Katholiek Congres van Mechelen in 1891 hield hij een vurig pleidooi om

De eerste zusters van Liefde voor hun vertrek naar Congo vanuit de haven van Terneuzen, 1891.

Leopold II zoveel mogelijk te steunen bij zijn ‘beschavingswerk’. Zijn bisdom zou, zo kondigde hij aan, alvast naast enkele priesters ook zusters van Liefde sturen en financieel ondersteunen. Door die enthousiaste betrokkenheid stonden de missies van de congregatie, zeker in de beginjaren, onder scherp toezicht van de Gentse bisschop en zijn priesters.⁵⁸

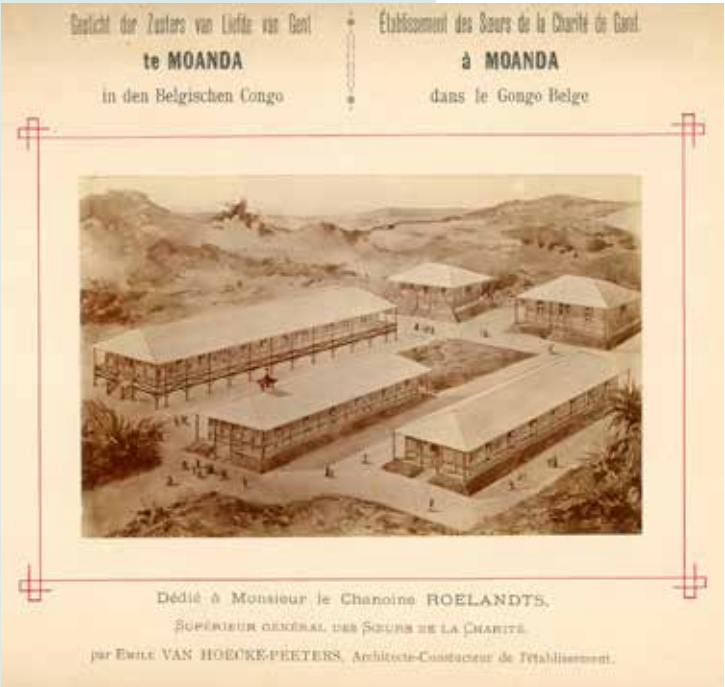
In Congo werkten de ZLJM nauw samen met de missionarissen van Scheut, en later met andere mannelijke congregaties. De invloed van de Scheutisten was groot. Zij stichtten en bestierden veel van de eerste missieposten waar de Zusters actief werden. Onder hun hoede bouwde de congregatie op korte tijd drie gemeenschappen uit in het gebied rond de Congomonding: in Moanda, Nemlao en Kinkanda. Elke zustercommunauteit stond onder begeleiding van een ‘pater-directeur’. Hij functioneerde als biechtvader, was verantwoordelijk voor de religieuze vorming van de zusters en oefende ook controle uit over hun uitgaven.⁵⁹ De Zusters ontwikkelden er de activiteiten die hun werking in Congo lang zouden kenmerken: wezenzorg, onderwijs en ziekenzorg. Onderwijs en wezenzorg spitsten zich in de eerste plaats toe op de gekoloniseerde bevolking. De ziekenzorg was aanvankelijk vooral voor witte koloniale bedoeld, maar al snel verzorgden de Zusters ook zwarte mensen, weliswaar in aparte dispensaria.⁶⁰

Moanda

Het initiatief voor het vrouwenklooster in Moanda kwam in 1890 van de Scheutisten. Moanda had een mild kustklimaat en lag vlak bij Banana, een belangrijke koloniale handelspost en haven. De bouw van twee kloosters, een kerk en een weeshuis werd financieel ondersteund door Louise van de Woestyne, een invloedrijke Belgische burgervrouw die haar steentje wilde bijdragen aan de zogeheten beschavingsmissie in Congo. De koloniale overheid stelde de gronden ter beschikking, op voorwaarde dat er ook een dispensarium kwam.

De bouw van de missiepost duurde maanden. De houten en ijzeren onderdelen voor de gebouwen werden uit Europa geïmporteerd en ter plekke geassembleerd. Ook het meubilair werd per boot overgebracht. Die tijdrovende en dure aanpak werd al snel stopgezet. Zeker in het moeilijk bereikbare Congolese binnenland lieten de Scheutisten en de ZLJM al snel de zwarte bevolking gebouwen optrekken uit plaatselijk beschikbare materialen zoals leem, hout en zongedroogde baksteen.⁶¹

Ontwerptekening uit 1891 van de eerste missiegebouwen van de congregatie in Moanda.

HOOFDSTUK 1.3

Tijden veranderen

1945-vandaag

Het einde van de Tweede Wereldoorlog luidde wereldwijd een periode in van grote maatschappelijke veranderingen, die een belangrijke impact hadden op de Kerk en op de religieuze gemeenschappen, zoals de ZLJM. In dit hoofdstuk gaan we in op die evoluties en op hoe de Zusters daarop inspeelden. Een eerste, fundamentele maatschappelijke verandering was de dekolonisatie. In Afrika en Azië bloeide het christelijke geloof, en leidde een dekolonisatiegolf tot het ontstaan van nieuwe, politiek onafhankelijke staten, met een nieuwe kijk op hun verhouding tot religie. De West-Europese koloniale rijken wankelden samen met het wij-zij-denken waarop ze waren gebouwd. In die dekoloniserende wereld ondergingen de missiecongregaties en -ordes een diepgaande transitie. De opname van oblaatzusters als volwaardige zusters van Liefde, was daar een belangrijk resultaat van.

In het Westen kwamen fenomenen zoals secularisatie, de consumptiemaatschappij en de uitbouw van de welvaartsstaat in een stroomversnelling. Tussen 1962 en 1965 vond het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, of Vaticanum II, plaats, de kerkvergadering waarmee het Vaticaan probeerde de Kerk bij de moderne tijd te brengen. Voor de ZLJM leidde de daaruit volgende kerkvernieuwing tot een nieuwe Regel en een nieuw bestuurlijk model, een ander soort kloosterleven en een herbronning over hun spirituele fundamenten. Naar aanleiding van het Algemeen Kapittel van 1958 begon de congregatie aan de opdeling in onafhankelijke provincies en verdween de functie van de mannelijke algemeen overste.

De ZLJM herdefinieerden in deze periode meermaals wie ze waren als congregatie, wie toegang had tot de gemeenschap, hoe ze naar de wereld keken en wat hun apostolaatsrol inhield. Rond 1960 bereikte de congregatie haar toppunt op het vlak van aantal zusters: meer dan 2100.¹ De samenstelling van die populatie veranderde wel. De congregatie moest zich aanpassen aan de eigen demografische evolutie, waarbij steeds meer Afrikaanse en Aziatische zusters op de voorgrond traden en de

Het noviciaat van Gent, 1955. De postulanten zijn in het zwart gekleed, de novicen in het wit.

Europese zusterpopulatie vergrijsde. Dat aanpassingsproces was niet van vandaag op morgen voltooid. Tot in de jaren 1960 werden de Zusters van Liefde volledig vanuit Gent bestuurd. Ondanks de, zij het aarzelende, integratie van ‘inheemse’ zusters, bleef het bestuur nog geruime tijd hoofdzakelijk wit. Dat veranderde grondig in het laatste kwart van de 20ste eeuw: de ZLJM werden op alle niveaus een internationale congregatie.

Door al die veranderingen heen bleven de ZLJM ook een bijzonder dynamische congregatie. Ze startte nieuwe initiatieven op nieuwe plekken in de wereld. Nieuwe apostolaatsvormen met een hernieuwde aandacht voor gemarginaliseerde groepen zagen het daglicht. De manier waarop de naoorlogse samenleving met sociale zorg omging en de evolutie van de zorgneden, noopten de ZLJM tot keuzes. In Europa moesten er oplossingen gevonden worden voor de instellingen die de Zusters door de roepingencrisis en vergrijzing niet langer zelf konden ‘bemannen’ en beheren. Buiten Europa kenden hun zorg- en onderwijsactiviteiten wel een verdere bloei, maar met belangrijke aanpassingen in hun manier van werken.

Kerk en staat dekoloniseren

De dekolonisatiebeweging vanaf de jaren 1940 maakte niet alleen een einde aan de Aziatische en Afrikaanse koloniale rijken van Groot-Brittannië of België, ze stortte ook de missiebeweging in een fundamentele crisis. Zowel vanuit Europa als vanuit de (ex-)kolonies kwam er scherpe kritiek op die missiebeweging, die de westerse cultuur en religie opgedrongen had aan Afrika en Azië. Ook binnen de Kerk rommelde het. In de (voormalige) kolonies eisten de plaatselijke geestelijken het leiderschap op over de nieuwe, nationale kerken, aangepast aan de eigen cultuur. Ze pleitten voor het einde van het Europese paternalisme, een stop op het zenden van Europese missionarissen en een radicale heroriëntering van het missiedenken.²

Overeind blijven in het uiteenvallende Britse Rijk

Na de Tweede Wereldoorlog viel het Britse Rijk op het Indische subcontinent definitief uit elkaar. India eiste de onafhankelijkheid op in 1947. Pakistan splitste zich af. Ook Ceylon verklaarde zich in 1948 onafhankelijk. Die politieke aardverschuiving had enorme implicaties voor de Zusters van Liefde. Plots waren zij actief in drie gloednieuwe landen met een overheid die hen niet altijd even goedgezind was.

Chaos in India en Pakistan

Al tijdens de Tweede Wereldoorlog eiste de Indische bevolking de onafhankelijkheid op. Die eis was het resultaat van een decennialange campagne van het *Indian National Congress* en de charismatische hindoe Mahatma Gandhi. Omdat ze bang waren om gemarginaliseerd te worden in een onafhankelijk, overwegend hindoeïstisch India, eisten grote delen van de Indische moslimbevolking tegelijk een eigen staat voor moslims. De Britten probeerden die bewegingen te onderdrukken, maar waren niet meer bij machte om de onafhankelijkheidsbeweging te stoppen. In 1947 viel Brits-

Indië uit elkaar in een voornamelijk hindoeïstisch India en een vooral islamitisch Pakistan. Die plotse scheiding en het overhaaste Britse vertrek gingen gepaard met bijzonder veel interreligieus geweld en grootschalige volksverhuizingen, vooral in grensgebieden zoals Punjab en Bengalen.³

De chaos en het geweld van de splitsing schudde de ZLJM door elkaar. In Dalhousie en Amritsar (beide in het huidige India) braken gewelddadige conflicten uit tussen hindoes, moslims en sikhs. De ZLJM maakten het van dichtbij mee: *‘Horrible scenes were witnessed.’* Heel wat ouders hielden hun kinderen thuis en de inschrijvingsaantallen in de scholen van de congregatie, zowel aan Indiase als aan Pakistaanse kant, daalden drastisch. De leerlingen keerden slechts heel geleidelijk terug.⁴ Voor de congregatie was het belangrijkste gevolg van de scheiding tussen India en Pakistan dat er nu een landsgrens liep tussen de verschillende huizen van de ZLJM. Door de voortdurende spanningen en regelmatige gewapende conflicten tussen beide landen in de jaren 1950 en 1960, konden zusters die grens alsmaar moeilijker oversteken. Het maakte de oprichting van aparte Indiase en Pakistaanse provincies onvermijdelijk (zie verder).⁵

Bovendien was de congregatie bezorgd over de toekomst van de christenen op het Indische subcontinent. De Zusters vreesden dat de nieuwe staten de godsdienstvrijheid zouden terugschroeven ten voordele van één nationale religie. De congregatie vreesde moeilijkheden voor haar apostolaatswerken, bijvoorbeeld op het vlak van onderwijs. Dat was immers een veld waar de pas onafhankelijke regeringen steeds meer controle over probeerden te krijgen. De Indiase en Pakistaanse overheid wilden de inbreng van buitenlandse missionarissen inderdaad doen dalen, maar de vrijheid van religie kwam voorlopig niet in het gedrang.⁶

Ondanks de moeilijkheden vielen de activiteiten van de ZLJM niet stil. In 1949 vestigden de Zusters een school en een dispensarium in Gujranwala (Pakistan). Ze verschaften er ziekenzorg aan de armste lagen van de (vooral islamitische) bevolking. De Zusters ondervonden soms negatieve reacties op hun aanwezigheid, maarervaarden ook dat er vanuit de bevolking vraag was naar hun onderwijsaanbod.⁷

In India bouwden de ZLJM in de jaren 1960 hun nieuwe Indiase provincie uit met nieuwe huizen in Hulhundu, Barwadih, Chianki en Hinoo in het zuidelijke deel van de deelstaat Bihar (sinds 2000 de deelstaat Jharkhand) en in Sidhpur Noord, in de oostelijke uithoek van India. Zoals ze dat altijd deden, zetten de ZLJM er voornamelijk in op onderwijs en zorg. Als kers op de taart werden plannen gesmeed om in de hoofdstad New Delhi een provinciaal huis te starten.⁸

Nationalistische tegenstand in Ceylon

Ceylon verkreeg in 1948 zijn onafhankelijkheid. De katholieke kaarten lagen er goed: de katholieke gemeenschap had er relatief veel invloed, ondanks het feit dat maar acht procent van de bevolking katholiek was. Veel toppolitici hadden bijvoorbeeld schoolgelopen aan de elitescholen van protestantse en vooral katholieke missies. De allereerste eerste minister van het onafhankelijke Ceylon, Don Stephen Senanayake van de *United National Party*, zat bijvoorbeeld op een Anglicaanse eliteschool in Colombo. Ook de ZLJM hadden politieke hoogvliegers onder hun alumni, zoals Nanda Ellawala, parlementslid voor de linkse *Sri Lanka Freedom Party*.⁹

Toch kreeg de Katholieke Kerk het moeilijk. Hoewel de overheid de godsdienstvrijheid garandeerde, promootte de Ceylonese en, vanaf 1972, Sri Lankaanse overheid, onder druk van nationalistenvan, steeds actiever het boeddhisme en de Singalese taal en cultuur. In 1956 riep de Ceylonese overheid het Singalees uit tot officiële taal, en aan het einde van de jaren 1960 werd het boeddhisme – het geloof van de meerderheid van de Sri Lankanen – de officiële staatsreligie.¹⁰

De nationalistenvan zagen de Katholieke Kerk als hun tegenstander, omdat die een buitenlands geloof en een buitenlandse manier van leven predikte. Samen met de communisten zetten ze druk op de overheid om een aantal antikatholieke maatregelen te nemen. De Kerk zag haar inkomsten en bezittingen daardoor plots extra belast. Alle buitenlandse missionarissen moesten ook opnieuw een verblijfsaanvraag indienen. Enkel wie zich volgens de overheid ‘nuttig’ maakte, mocht blijven. Ook het dertigtal Belgische zusters van Liefde dat in de jaren 1960 in Ceylon verbleef, vreesde een tijdlang een verplicht vertrek.¹¹

De meest verregaande maatregel was de nationalisatie van de meerderheid van de katholieke scholen in 1960. Voor congregaties als de ZLJM was onderwijs decennia-

Openluchtconsulaties
in het dispensarium van
Gujranwala, 1950.

Leerlingen in rijen bij het
begin van de schooldag
in Ratnapura, 1955.

lang het belangrijkste bekeringsinstrument geweest. Plots maakten hun scholen deel uit van het staatsonderwijs, deden boeddhistische leerkrachten en directieleden hun intrede en werden er ook andere godsdiensten onderwezen.¹² De Zusters zagen hun scholen in Kegalle en Ratnapura in handen van de overheid vallen, ondanks protest van de ouders en katholieke parochianen. Die bezetten zelfs de scholen om te vermijden dat overheidsambtenaren ze officieel konden overnemen. De ZLJM zagen al die maatregelen als onderdeel van een ‘koude oorlog tegen het christendom’.¹³

— Congo na 1945

In Congo stond na de Tweede Wereldoorlog onafhankelijkheid niet op de agenda van de Belgische kolonisator. De hele koloniale periode door verzet van de zwarte bevolking tegen de onderdrukking en exploitatie door Belgen. In de jaren 1950 groeide die tegenstand bij de Congolese stedelijke elite uit tot de eis tot onafhankelijkheid. Pas in 1960 werd Congo een onafhankelijke staat.

Welvaartskolonialisme en de missies

Congolese stakingen en opstanden tijdens de oorlog waren voor de Belgische bevolking een signaal geweest dat er iets aan het koloniale systeem diende te veranderen. Voortaan moest de Congolese bevolking delen in de koloniale welvaart en zogeheten vooruitgang. De koloniale overheid voerde daartoe een actieve welvaartsbeleid en investeerde onder meer in medische zorgen en onderwijs, twee domeinen waar de missies – inclusief de Zusters van Liefde – sterk in stonden. Ondanks de algemene roepingencrisis in België nam het aantal missionarissen in Congo daardoor snel toe, van ongeveer drieduizend in 1945 tot ongeveer zesduizend in 1960.¹⁴

De ZLJM telden in de jaren 1950 een tweehonderdtal leden in Congo. Er traden ook steeds meer oblaatzusters in, van een twintigtal in 1945 tot net geen honderd aan de vooravond van de onafhankelijkheid. Toch kwamen de Zusters handen te kort. *‘Our houses in Congo have taken such proportions during the last war, that we are obliged to send them extra help for which we are not prepared’*, schreef de vrouwelijke

algemene overste Césaire Volckaert in 1949 aan de bisschop van Johannesburg. Ze kon geen zusters missen voor een nieuwe missie in Zuid-Afrika, want die waren allemaal aan het werk in de bestaande stichtingen. Daarbovenop deed de congregatie steeds vaker een beroep op lekenleerkrachten.¹⁵

Door het tekort aan missiezusters en hun beperkte financiële slagkracht focussten de Zusters voornamelijk op het in stand houden van hun activiteiten, en niet meer op uitbreiden. Kipushi en

Klas in de school van de ZLJM in Kipushi, met een lekenleerkracht (links) en enkele zwarte assistenten, 1945.

Een groepje leerlingen van de verpleegopleiding van *Saint-Eloi* in Lubumbashi, 1970. In het midden zit een zuster-verpleegster in opleiding.

Saint-Trudon werden gesloten in respectievelijk 1948 en 1953 vanwege te weinig mensen en middelen. Er kwamen enkel nieuwe huizen in de buurt van bestaande huizen. Zo stichtten de Zusters in 1956 *Tshimuanza* vanuit de missiepost Hemptinne *Saint-Benoît* (later Bunkonde). In de snel uitbreidende zwarte wijken van steden als Luluabourg (het huidige Kananga) en Elisabethville (het huidige Lubumbashi) richtten de Zusters ook nieuwe huizen op. Zo ontstonden er in die laatste, sterk groeiende stad de gemeenschappen *Saint-Eloi* in 1947 en *Kenia* in 1959.¹⁶

Onderwijs en ziekenzorg bleven de speerpunten van het apostolaat in Congo. Ze werden daarvoor nog steeds financieel ondersteund door de koloniale overheid. Toch waren er een aantal belangrijke nieuwe evoluties. Op het vlak van onderwijs deden de missies en koloniale overheid pogingen om het onderwijs voor Congolese meisjes en vrouwen uit te bouwen tot meer dan enkel lager onderwijs. De focus lag daarbij op de praktijk. Zo openden de Zusters een reeks huishoudscholen en startten ze verpleegster- en vroedvrouwopleidingen. Door het snel toenemende aantal witte kolonials – er verbleven in de jaren 1950 zo’n honderdduizend Belgen in Congo – kende ook het onderwijs voor witte kinderen een snelle vlucht, vooral in grote koloniale centra zoals Elisabethville en Thysville (vandaag Mbanza-Ngungu). In de ziekenzorg bouwden de Zusters hun hospitalen en dispensaria voort uit. Volledig nieuw was dat de Zusters de omliggende dorpen gingen bezoeken om er de zieken te verzorgen en zuigelingenraadplegingen te houden. Dat kon nu dankzij de auto.¹⁷

Ontvoogding en onafhankelijkheid

De Congolese stedelijke elite had zich al decennialang ingezet om te ‘evolueren’ en te voldoen aan de Belgische beschavingsstandaarden. Maar omdat ze zwart waren, bleven ze vastzitten in hun tweederangspositie in het koloniale bestel. Geïnspireerd door de onafhankelijkheidsbewegingen in andere Afrikaanse kolonies zetten ze in de jaren 1950 geleidelijke ontvoogding op de koloniale agenda. Zoals gebruikelijk rea-

geerde de koloniale overheid met repressie en verdeel- en heerstactieken. Ze creëerde daarmee het omgekeerde van wat ze wilde: de vraag naar geleidelijke ontvoogding evolueerde razendsnel tot een eis voor onmiddellijke onafhankelijkheid.¹⁸

De Kerk leek iets verder te staan in het ontvoogdingsdenken dan de andere twee pijlers van het koloniale bestel, de overheid en de bedrijven. Een mogelijke verklaring is dat ze dichterbij de mensen stond en dus aanvoelde wat leefde onder de bevolking. Het was ook in katholieke middens – zowel onder progressieve Belgen als nationalistische Congolezen – dat er in de jaren 1950 voor het eerst over ‘ontvoogding’ gesproken werd. De Kerk distantieerde zich ook meer van de koloniale overheid en zette zelf een paar belangrijke stappen in het dekoloniseren van de eigen werking, bijvoorbeeld door het wijden van de eerste zwarte bisschoppen. Zo werd Pierre Kimbondo in 1956 de eerste zwarte hulpbisschop in Kisantu. In 1960 waren er al meer dan zeshonderd zwarte priesterwijdingen.¹⁹

Toch bleven de Kerk en de missies veeleer behoudsgezind. Ze erkenden de eis voor onafhankelijkheid, maar hoopten vooral dat er niet te snel van stapel gelopen zou worden. De meeste koloniale overheden investeerden na de Tweede Wereldoorlog in voorzieningen voor hun zwarte onderdanen en daar profiteerden de scholen, weeshuizen en ziekenhuizen van de missies van. Bovendien leefde er een vrees voor het communisme en een terugkerend heidendom. Zo onderschreef paus Pius XII het principe van dekolonisatie, maar pleitte hij voor geleidelijkheid, deels uit angst voor het oprukkende communisme. Ook de zogeheten afrikanisering van de Congolese Kerk verliep traag, zeker in vergelijking met aangrenzende kolonies. Bovendien hadden veel zwarte religieuzen in Congo een ondergeschikte positie of werden ze ondergebracht in aparte congregaties en instituten, zoals de Oblatzusters van de ZLJM.²⁰

De dubbele houding van de Katholieke Kerk was ook bij de ZLJM terug te vinden. Sommige zusters waren kritisch voor het koloniale systeem, dat volgens hen te sterk gericht was op economische exploitatie in plaats van de beschaving van het Congolese volk. Tegelijkertijd bleef de congregatie terughoudend over de Congolese ‘ontvoogding’, zoals de Congolese onafhankelijkheidseis in België voorzichtig benoemd werd. *‘Eens komt wellicht de tijd dat ze de plaats van de blanken moeten innemen’*, klonk het begin jaren 1950 in *Caritas*.²¹ Ooit zou de Congolese bevolking het alleen moeten redden, maar dat zou nog decennia van Belgisch beschavingswerk vereisen.²²

Aan de vooravond van de onafhankelijkheid, in de late jaren 1950, steunden de ZLJM wel een snelle emancipatie van de gekoloniseerde bevolking. Ze zagen onafhankelijkheid als een logische volgende stap in het beschavingstraject dat de Congolese bevolking had doorlopen tijdens de kolonisatie en waar hun congregatie zelf aan had bijgedragen. Maar die onafhankelijkheid veranderde niets aan hun taak in Congo. Die bleef *‘het rijk van Christus vestigen’*, ditmaal zij aan zij met de Congolese zusters van Liefde (zie verder).²³ De Congolese bevolking zou hen nog steeds nodig hebben voor bijvoorbeeld armenzorg en onderwijs. Bovendien leefde er, net zoals in Punjab en op Ceylon, de vrees dat de Congolese bevolking na het vertrek van de kolonisator zou afwijken van het katholieke geloof. Al waren er evengoed zusters die veel vertrouwen hadden in de Congolese toekomst en geloofden dat de katholieke zaadjes die zij er als Belgische missionarissen hadden geplant, tot bloei zouden komen.²⁴

De bijzonder snelle daadwerkelijke onafhankelijkheid van 1960 kwam voor de ZLJM als een verrassing. De gewelddadige onafhankelijkheidsperiode, die voortduurde tot in 1965, schokte veel zusters. Er braken plunderingen en rellen los, waardoor veel witte zusters, net als heel wat andere Belgen, Congo ontvluchtten. In sommige gebieden, waar na decennia van Belgische verdeel-en-heerstactieken tussen gemeenschappen conflicten losbraken, werden zwarte zusters vanwege hun etniciteit bedreigd. In Katanga koos de congregatie, net als de meeste missieordes (zie 2.4), de kant van het door het Belgische establishment gesteunde afscheidingsregime van Moïshe Tshombe. Al bij al kwamen de Zusters zonder veel kleerscheuren uit de overgangperiode. Nu was het tijd om de nieuwe, Zaïrese provincie uit te bouwen.²⁵

Zusters bij hun aankomst in België na hun vlucht voor het geweld in Congo, 1960.

— De integratie van de Oblatzusters

De dekolonisatie verplichtte de Zusters niet alleen om hun apostolaat te heroriënteren, maar ook om de identiteit van de congregatie te herdenken. Tot dan maakten de zusters en hun oversten een onderscheid tussen ‘echte’ zusters van Liefde en oblaatzusters – Ceylonese, Indiase, Pakistaanse en Congolese meisjes, die de Zusters per definitie ongeschikt achtten om volwaardig toe te treden. Dat koloniale onderscheid kwam nu onder druk te staan. Het besef dat er een einde moest komen aan die ongelijkheid groeide bij de Zusters zelf, maar ook bij de Afrikaanse en Aziatische kerkleiders. Bovendien maakten de overheden in het nieuwe India, Pakistan en Ceylon het de buitenlandse missionarissen moeilijker om hun werk voort te zetten. In Congo oefende het zaïriseringsbeleid van president Mobutu Sese Seko in de jaren 1960 en 1970 druk uit op de Katholieke Kerk om te afrikaniseren.²⁶

Ceylon zet de eerste stappen

In 1956 overlegden de belangrijkste oversten in Ceylon en hun zuster-bezoekster, zuster Elisabeth de la Trinité Billiau, over de toekomst van de congregatie op het eiland. Ze kwamen onder andere tot het besluit dat het systeem van de Oblatzusters, een aparte gemeenschap met tweederangszusters die vooral huishoudelijk werk deden en niet echt opgenomen werden in de congregatie, moest verdwijnen. Dat sommige Ceylonese vrouwen wél zuster van Liefde konden worden en andere niet (zie 1.2), was geen houdbare situatie. *‘Wij maken geen onderscheid tussen Zusters’*, klonk het nu.²⁷

Zuster Elisabeth de la Trinité Billiau

In 1956 stuurde de congregatie zuster Elisabeth de la Trinité naar Ceylon als zuster-bezoekster, novicemeesteres en districtoverste van Colombo. Van 1929 tot 1933 was ze al een tijdje missionaris geweest in Lahore. Daarna was ze directrice, novice-meesteres en uiteindelijk overste in het Britse Letchworth geweest.

Haar persoonlijke engagement en haar tussenkomsten versnelden de integratie van de Oblatzusters. Zo schreef ze in oktober 1957: *‘Eever since I have come to Ceylon the Oblate question is uppermost on my mind. To me the very existence seems alien to our Congregation and to the spirit of our time ... This anomaly of a Congregation within a Congregation will not be tolerated. We shall be obliged to change.’*²⁸

Zuster Elisabeth de la Trinité Billiau (midden) in Galle, jaren 1950.

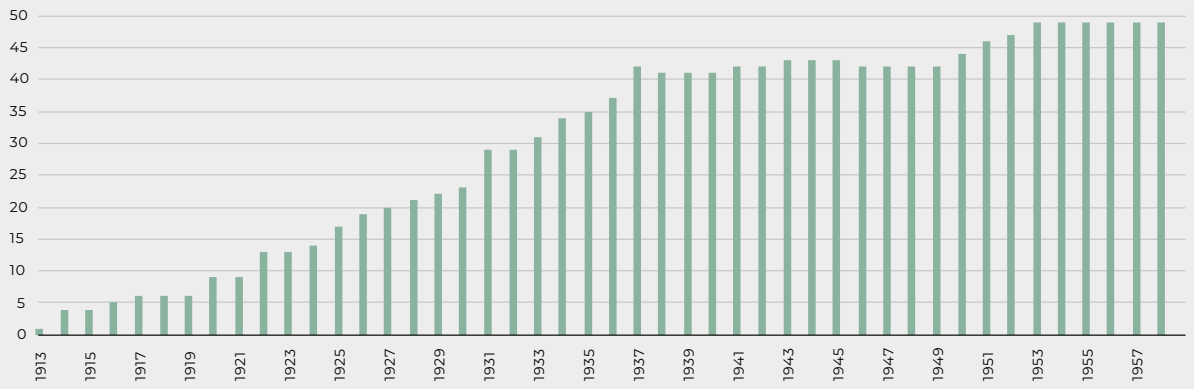

Sowieso liep het systeem op zijn laatste benen. In Ceylon werd kaste in de jaren 1940-1950 steeds minder relevant als sociaal onderscheidingsmechanisme. Om de armoede te bestrijden, ontmoedigde de overheid na de onafhankelijkheid het kastesysteem. In 1957 werd discriminatie op basis van kaste zelfs illegaal. Ook de Kerk van Ceylon ‘democratiseerde’: het Vaticaan benoemde aan een razend tempo Ceylonese priesters, bisschoppen en zelfs kardinalen. Die zetten op hun beurt missieordes en -congregaties onder druk om komaf te maken met discriminatie op basis van nationaliteit of afkomst.²⁹

Dat alles had al snel gevolgen voor de ZLJM. Er waren sinds de onafhankelijkheid in 1948 nauwelijks oblaatzusters bijgekomen. Het overgrote deel van de Ceylonese vrouwen trad toe als volwaardige zuster van Liefde. De laatste oblaatzuster legde in 1953 haar geloften af. Daarna bleef enkel het *‘dringende probleem’* over van de 37 bestaande oblaatzusters.³⁰

In de loop van 1957 werd er uitgebreid gecorrespondeerd tussen de lokale oversten, de algemene oversten in Gent en de bisschop van Galle over de afschaffing van het aparte oblatennoviciaat en de integratie van de Oblatzusters. De dekolonisatie van Kerk en samenleving zorgde voor een momentum. Al snel stonden alle neuzen in dezelfde richting. De oblaatzusters zelf streefden ook naar meer gelijkheid, al weerklinkt hun stem veel minder in de archieven van de congregatie.³¹

Evolutie van het aantal Ceylonese oblaatzusters per jaar, tot aan hun integratie in 1958

De Oblatzusters van Ceylon

Over de Oblatzusters is weinig archief bewaard. Dankzij de verslagen van de gesprekken die zuster-bezoekster Elisabeth de la Trinité in 1957 met de oversten in Ceylon voerde met betrekking tot de integratie van de Oblatzusters komen we toch een en ander over hen te weten.

Op dat moment waren er nog 49 oblaatzusters. De jongste was 38, de meesten waren 50 of ouder. Dat verbaast niet aangezien er sinds 1953 geen nieuwe oblaatzusters meer toetraden. De meesten waren van relatief goede komaf. Vaak kwamen ze uit katholieke families, op een vijftal oblaatzusters na die wees waren of zich van het boeddhisme bekeerd hadden. Ze spraken redelijk goed Engels, volgens de oversten, en opvallend veel oblaatzusters kregen best wat verantwoordelijkheid binnen de congregatie: ze runden de weeshuizen, gaven les, beheerden de kantproductie, deden het onthaal van de kloosters, onderhielden de sacristie ... Andere oblaatzusters – vaak zij van wie de kennis van het Engels of het opleidingsniveau minder goed geacht werden – kregen meer uitvoerende taken, zoals helpen in de keuken, slaapzaal of kantkamer. Sommige oblaatzusters waren duidelijk gefrustreerd over hun ondergeschikte plaats binnen de congregatie. Zo noteerde de overste van Ratnapura dat zuster Teresa ‘verbitterd’ was over de *‘minderwaardige positie van een Oblate’*. Komende generaties konden wel toetreden als volwaardige zuster en hadden ook toegang tot betere opleidingen, zoals die tot verpleegster.³²

Ceylonese oblaatzusters in Galle bij hun volwaardige opname in de congregatie, 1958.

Omdat er onrust was bij de oblaatzusters en de witte zusters over de verwachte veranderingen, plande de congregatie een transitieperiode. De algemene oversten vonden bijvoorbeeld dat het Engels, de spiritualiteit, de opleiding en etiquette van de oblaatzusters te wensen overlieten, al gaven ze toe dat dat vooral de schuld van de congregatie zelf was. Een transitieperiode moest dat remediëren.³³ De plaatselijke oversten en zuster-bezoekster Elisabeth de la Trinité waren het daar niet mee eens. Op 15 oktober 1957 schreven ze naar het algemeen bestuur. Alle bezwaren moesten opzij worden gezet voor een snelle en volledige integratie. Op 17 december 1957 volgde daartoe een verzoekschrift aan Rome.³⁴

De toestemming van de Heilige Stoel kwam er op 5 juli 1958. Op 15 augustus 1958 werden de oblaatzusters feestelijk opgenomen in de congregatie.³⁵ Uit het verslag van zuster Elisabeth de la Trinité over die dag spreekt grote vreugde: *‘It has been a wonderful day! A dream, a beautiful dream come true, something that seemed impossible has become reality in such a simple way, one almost wonders where the difficulties lay and why it was not done long ago!’* De oblaatzusters die hun eeuwige geloften reeds hadden afgelegd, spraken die geloften opnieuw uit als volwaardige zuster van Liefde. Enkele tijdelijk geproteste oblaatzusters werden opnieuw geprotest.³⁶

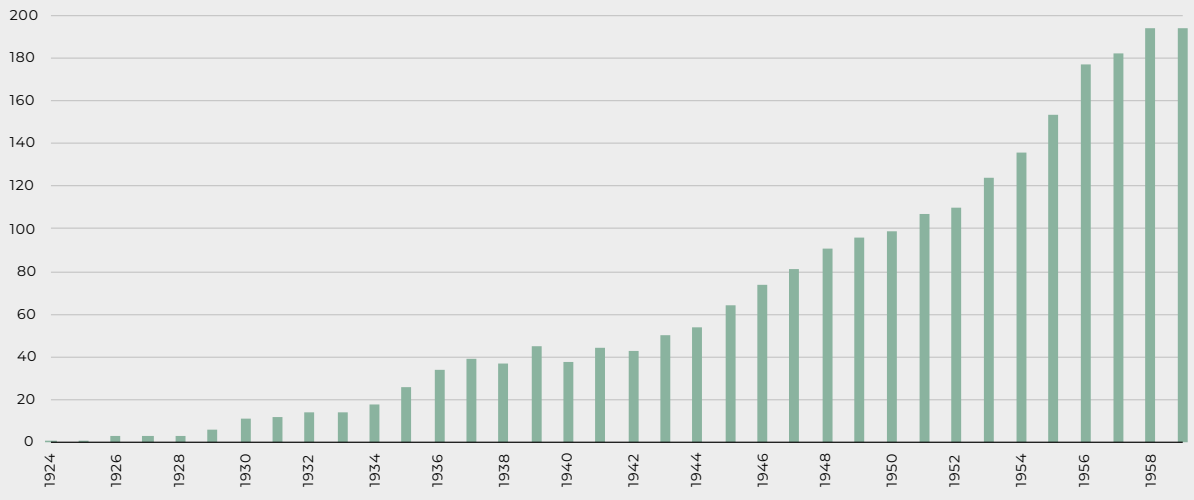
Moeilijke integratie in Congo

In Congo verliep de integratie van de ondertussen meer dan honderd oblaatzusters minder vlekkeloos.³⁷ Oblaatzusters waren er onmisbaar in de scholen, dispensaria en zuigelingenraadplegingen. Net als in Azië maakten ze geen gelijkwaardig onderdeel uit van de congregatie en leefden ze in aparte vertrekken.

Vanaf het einde van de jaren 1940 lanceerden de apostolisch vicarissen in Congo allerlei voorstellen over de toekomst van de Oblaatzusters. Die vicarissen hadden de voorbereiding van volwaardige Afrikaanse bisdommen als taak. De zustergemeenschappen van de ZLJM hingen af van meerdere apostolisch vicarissen. De oplossingen die de kerkelijke overheid voor de situatie van de Oblaatzusters bedacht, konden dus van regio tot regio verschillen. Bernard Mels, de apostolisch vicaris van Hoog-Kasaï, sprak zich in mei 1958 uit voor het opnemen van de zusters in een nieuwe, onafhankelijke congregatie, los van de Zusters van Liefde en onder controle van de lokale bisschop. Er waren zo al meerdere nieuwe ‘inlandse’ congregaties in Congo. Zuster Donat Olivier, de zuster-bezoekster van Kasaï, stuurde dat voorstel door naar het congregatiebestuur in Gent, maar voegde eraan toe dat vicaris Mels het aantal oblaatzusters dat liever tot de Zusters van Liefde zou toetreden, onderschatte. Zij dacht dat ruim 90 procent van de oblaatzusters dat zou willen. De apostolisch vicaris van Matadi pakte het anders aan. Hij bezocht de oblaatzusters en legde hen de vraag voor of ze wilden overgaan naar de Zusters van Liefde, dan wel of ze tot een diocesane congregatie wilden behoren. De meerderheid koos voor de Zusters van Liefde.³⁸

De congregatie zelf was ook verdeeld over de te kiezen oplossing. Heel wat oblaatzusters wilden volwaardig lid worden. Ze kregen de steun van een deel van de zusters ter plaatse, van de Congolese Kerk en van de algemene oversten in Gent.³⁹ Dat andere congregaties al een beter statuut hadden voor hun oblaatzusters, was daarbij

Evolutie van het aantal Congolese Oblaatzusters per jaar, tot aan hun integratie in 1959

een motivatie. *‘Zoals de andere Europese congregaties in Congo moeten we ons aanpassen aan de moderne tijd en een nieuwe formule vinden’*, schreef zuster Marie-Godelieve Billiau in 1957. Zij maakte als raadszuster deel uit van het bestuur van de congregatie van 1946 tot 1965 en was onder meer verantwoordelijk voor de missies en de missionarissen. De algemene oversten hadden haar daarom ook met de Congolese oblatenkwestie belast.⁴⁰

De zusters van sommige Congolese huizen, zoals dat van Elisabethville, zagen de integratie ondertussen als een louter administratieve gelegenheid. Het onderscheid tussen beide gemeenschappen was volgens hen al vervaagd. In de praktijk werkten en leefden ze nauw samen: *‘We zijn klaar om hen op te nemen in ons klooster, ze bidden nu al samen met ons in de kapelle, ze nemen naast ons plaats in de refter, tijdens de recreatie, in de slaapzaal.’*⁴¹ Heel wat zusters zagen het feit dat Congolese vrouwen nu zusters van Liefde wilden worden als het ultieme resultaat van hun bekerings- en beschavingsijver. Bovendien was de congregatie bezorgd dat Congolese vrouwen bij andere congregaties zouden intreden, terwijl de Zusters hun arbeidskracht hard nodig hadden. In Katanga liep de congregatie daardoor effectief nieuwe kandidates mis die wegens het oblatensysteem van de ZLJM voor een andere congregatie kozen.⁴²

In het koloniale Congo van de jaren 1950 gold echter nog steeds een strikt onderscheid tussen witte kolonisator en zwarte gekoloniseerde. Vanuit hun witte superioriteitsgevoel bleef het voor een deel van de congregatie en sommige apostolisch vicarissen ondenkbaar dat zwarte oblaatzusters van de ene op de andere dag zuster van Liefde konden worden. Naar analogie van het Belgische antwoord op de eis tot onafhankelijkheid van de Congolese elite, pleitten zij voor geleidelijkheid. Pas na jaren van voorbereiding zouden de oblaatzusters klaar zijn om toe te treden. Daarbij speelden nog steeds racistische vooroordelen. Doordat de oblaatzusters als zwarte vrouwen *‘zo gevoelig waren voor hun natuur’* en een gebrekkige opvoeding hadden

Symbolische scène van de integratie van de oblaatzusters in de congregatie in Lubumbashi, 1959.

gekregen in ‘heidense of oppervlakkig gekerstende milieus’ was het mentaliteitsverschil met de witte zusters zogenaamd te groot. Een oplossing die daarom ook op tafel lag, was de individuele promotie van ‘verdienstelijke’ oblaatzusters tot volwaardige zusters.⁴³

Na heel wat discussie en briefwisseling tussen Gent, de gemeenschappen in Congo, de apostolisch vicarissen en de pauselijke delegaat viel uiteindelijk de beslissing om alle Congolese zusters te integreren in de congregatie. In de loop van 1959 en 1960 volgden daartoe de nodige toestemmingen uit Rome en konden de oblaatzusters van de verschillende Congolese gemeenschappen intreden. De ZLJM kregen er zo 120 ‘nieuwe’ zusters en 25 novicen bij.⁴⁴

Op papier waren de oblaatzusters nu geïntegreerd. In de praktijk duurde het langer voor alle onderscheid verdwenen

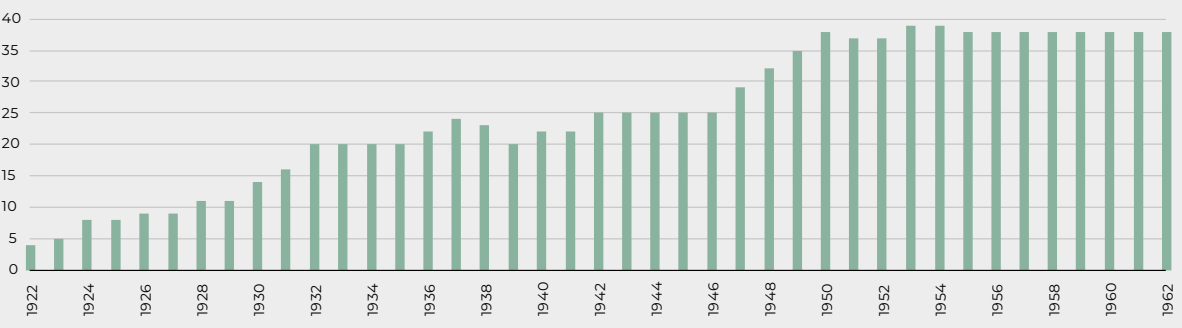
was. Binnen sommige huizen bleven Congolese en Europese zusters nog lange tijd van elkaar gescheiden. Het vergde soms een hele tijd voor Congolezen en Belgen samen aten en er zowel Congolese als Belgische maaltijden geserveerd werden. Zo bleven de zwarte zusters in Mikalayi tot in de jaren 1970 apart eten, samen met de leerlingen van het internaat. Op sommige plaatsen hadden witte zusters het echt moeilijk om te aarden in de nieuwe ‘gemengde’ gemeenschappen. Zij konden of wilden zich niet aanpassen aan samenleven met zwarte vrouwen. Dat ging zo ver dat sommige witte zusters overgeplaatst moesten worden.⁴⁵

Tegelijkertijd heerste er ook bij veel zwarte zusters frustratie. De Congolese bisschoppen probeerden de Kerk te afrikaniseren. Voor veel zwarte zusters verliep het afrikaniseringsproces binnen hun eigen congregatie te traag. Witte zusters en hun Europese referentiekader bleven dominant. Sommige zwarte zusters trokken de ‘sens missionaires’ van een aantal van hun witte collega’s in twijfel. In Katanga liepen de spanningen in sommige huizen hoog op. Het provincie- en algemeen bestuur zette daarom alles in het werk om een dialoog tussen de twee groepen te starten.⁴⁶ De congregatie zou de komende decennia blijven inzetten op het creëren van een meer internationale sfeer (zie verder).

India en Pakistan: het oblatenstatuut dooft uit

In 1962 maakten de Zusters van Liefde de oblaatzusters uit India en Pakistan zonder veel interne discussie volwaardig lid van de congregatie. Veel informatie bevatten de archieven van de congregatie daarover niet. Vermoedelijk verliep de integratie van

Evolutie van het aantal Indische/ Indiase en Pakistaanse Oblaatzusters per jaar, tot aan hun integratie in 1962

de oblaatzusters daar zo vlot omdat het statuut er in de praktijk al grotendeels uitgedoofd was, net als in Ceylon. Na de onafhankelijkheid in 1947 kwamen er nog maar zeven oblaatzusters bij. De laatste was Maryam Theresa Joseph in 1954. De volgende Indiase en Pakistaanse vrouwen startten hun noviciaat als volwaardige zuster van Liefde, te beginnen met Mannamplakal Rosamma Sebastian, Kozhimannil Marykutty, Koikara Teresa en Plakithottil Aleykutty in 1958.⁴⁷

Ook in India en Pakistan ondervond de congregatie druk van de plaatselijke Katholieke Kerk en de overheden. Bovendien groeide het besef dat de Indiase en Pakistaanse zusters de sleutel waren tot een bloeiende congregatie in de toekomst – zeker omdat Europese missionarissen vanaf 1947 moeilijker toegang kregen tot beide landen. Ook de oblaatzusters twijfelden niet. Samen riepen ze op tot een congregatie zonder onderscheid.⁴⁸

Een nieuwe Regel

De geest van vernieuwing die na de Tweede Wereldoorlog door de Kerk waaide, beïnvloedde de Zusters van Liefde van Jezus en Maria op alle vlakken. De Zusters stelden zich ontvankelijk op voor de vernieuwingsideeën en het door het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie, of Vaticanum II, gepropageerde *aggiornamento*. Al was er ook aarzeling en terughoudendheid. Het in de praktijk brengen van de vernieuwing was een lang en complex proces, dat, net zoals in andere congregaties, leidde tot een hernieuwde dynamiek, spanningen en twijfel. Tot dan toe waren veranderingen in de religieuze gemeenschappen vooral top-down doorgevoerd door de mannelijke clerus. De stimulans voor vernieuwing kwam nu weliswaar opnieuw vanuit de kerkelijke hiërarchie, maar de veranderingen vonden eveneens hun oorsprong bij de vrouwelijke religieuzen zelf. Daarbij daagden ze zelfs bestaande gezagsstructuren en conventies uit. Vrouwelijke religieuzen droegen na de Tweede Wereldoorlog actief bij tot de verandering van het religieuze leven.⁴⁹